

ISTORIKA PRIEŠKARIO LIETUVOJE. TYRIMŲ SITUACIJA IR PROBLEMINIAI KLAUSIMAI

Aurelijus Gieda

Lektorius, humanitarinių mokslų daktaras
Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra
Universiteto g. 7, LT-01122 Vilnius
El. paštas: aurelijus.gieda@gmail.com

Įvadas

Lietuvos istoriografijos tradicijoje kartkartėmis pasirodo tvirtinimų, kad Lietuvos istorijos mokslo kontekste trūksta refleksyvios teorinės minties. Tokių tvirtinimų ne vieną rastume tiek prieškario, tiek sovietmečio, tiek dabarties tekstuose. Zenono Norkaus studija „Istorika: istorinis įvadas“¹, reikia pripažinti, kol kas yra gana vieniša Lietuvos istoriografijos kontekste. Skeptiškų ir savikritiškų tvirtinimų adekvatumą ir pagrįstumą galėtume pamatuoti atsižvelgdami ir į tai, jog dėmesys, kad ir negausių Lietuvos istorikos tekstų analizei, tikrai nėra pakankamas, juo labiau visa apimantis. Neturėdami istorikos analizei skirto probleminio svarstymų lauko, dažnu atveju netenkame galimybės korektiškai paaiškinti ne tik minėtus vietinius istorikos sričiai skirtus tekstus, bet ir sunkiai galime juos identifikuoti ir bendrame europinės istorikos sklaidos žemėlapyje. Šio straipsnio tikslas – ly-

ginamuoju požiūriu apibūdinti istorikos formas ir jų genezę *Lietuvos universitete* XX a. trečiame dešimtmetyje, koncentruojantis į trijų profesorių, dėsčiusių teorines metodologines istorijos disciplinas Kaune, atvejus. Minėtų profesorių palikimas istorikos srityje kaip visuma šiame straipsnyje detaliam nėra nagrinėjamas. Kadangi ne visi prieškario Lietuvos istorikos šaltiniai, nors jie ir būtų vieni reikšmingiausių teorinės minties liudijimų, yra tapę integralaus teorinių metodologinių orientacijų tyrimo dalimi, šiame straipsnyje pirmiausia keliamas uždavinys argumentuoti vieno ar kito teorinio metodologinio šaltinio priskyrimą ar nepriskyrimą istorikos sričiai. Reikšmingiausia darbo intencija yra paaiškinti, kaip XIX a. pabaigoje europinės istorikos suskilimas į *istorijos metodo vadovėlių* istoriką ir filosofiskai orientuotą istoriką (kritinę istorijos filosofiją) atsispindėjo Lietuvos istorijos moksle institucionalizacijos ir profesionalizacijos laikotarpiu. Atskirą vietą straipsnio teminiame kryptingume turi ir dar vienas aspektas – pirmą kartą Lietuvos istoriografijoje rimčiau

¹ Norkus Z. Istorika: istorinis įvadas. Vilnius, 1996, 247 p.

atkreipiamas dėmesys į vėlyvojo istorizmo klasiko, žymaus vokiečių istorijos metodologo Ernsto Bernheimo (1850–1942) populiarumo Lietuvos istorijos mokslo metodologinėje savimonėje klausimą. Probleminiai klausimai šiandienos tyrimams formuluojami apmąstant dabarties tyrimų situaciją, įvertinant naujas tyrimų perspektyvas ir galimybes. Panoraminėje tyrimų srities horizonto refleksijoje atveriami tam tikri pasiūlymai, iškeliamos hipotetinės prielaidos dabarties tyrimams.

1. Sąvokos

Istoriografijos teorijos, istorijos metodologijos, istorijos mokslo teorinio pagrindimo kursų pavadinimai *Lietuvos universitete* (toliau – LU, nuo 1930 m. – Vytauto Didžiojo universitete, toliau – VDU) įvairavo. Kursus *Istorijos metodė, Istorijos metodai, Istorijos metodologija* Teologijos-filosofijos fakultete (toliau – TFF) skaitė Jonas Totoraitis (1872–1941)². Trečiame dešimtmetyje Humanitarinių mokslų fakulteto (toliau – HMF) studentams *Istoriką žinojimo teoriją ir metodologiją, Istorijos mokslo teoriją ir metodologiją* keletą metų dėstė Augustinas Voldemaras (1883–1942)³. Levo Karsavino (1882–1952) kursai, kurie vadinosi – *Istorijos mokslo teorija, Istorijos metodologija ir istoriosofija,*

Istorijos mokslo teorija ir metodologija, Istorijos metodologija, Istorijos teorija ir metodologija, buvo dėstomi keletą semestrų su pertrūkiais, pradedant 1928 m.⁴ Svarbiausia, žinoma, ne pavadinimų įvairovė⁵, o šių kursų turinys, jų tipologinė charakteristika. Kaip galima minimų kursų medžiagą traktuoti kaip plačiai suprantamos istorikos (istoriografijos teorijos) srities svarstymų sričiai priskirtinus istorijos mokslo teorinių pagrindų variantus?

Keliant šį klausimą grynai sąvokų, terminų vartosenos požiūriu, atkreiptinas dėmesys į XIX a. pabaigos–XX a. pradžios transformacijas ir virsmus teorinėje istoriografijos pagrindimo praktikoje. Švedijos istorikas Rolfas Torstendahlis yra svarstęs istorijos mokslo, jo metodologijos epistemologinius pagrindimo XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje klausimus, teigdamas, kad istorijos filosofijos pažanga nuo XX a. pradžios nepadarė šimto metų senumo idėjų neįdomių, samprotavęs, kad kai kuriais požiūriais XX a. pradžios metodologai sukuria tokį istoriografijos kaip mokslo pagrindimo probleminį lauką, pateikia tokias idėjas, kurios vis dar yra aptariamose kaip svarbios ir šiandieniniuose debatuose. Autorius sutelkė dėmesį ir įsigilino į istorijos metodologijos pokyčius XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje tuo požiūriu, kad tuo laikotarpiu klostėsi dvi istorijos metodologi-

² Žr. L. U. TFF filosofijos skyriaus Regulaminas. Kaunas, 1925, p. 8; VDU. Teologijos-filosofijos fakulteto filosofijos skyriaus paskaitų tvarkaraštis. Kaunas, 1931, p. 10.

³ Žr. Lietuvos universitetas. 1925 m. rudens semestro paskaitų apžvalga. Kaunas, 1925, p. 14; atkreiptinas dėmesys, kad paskaitų pristatymuose A. Voldemaro teorinis istorijos mokslo pagrindų kursas figūruoja ir po 1926 m. pabaigos perversmo, kai kurso autorius tapo aktyviu politikos veikėju, žr. L. U. Humanitarinių mokslų fakulteto rudens semestro paskaitos. Kaunas, 1927, p. 5.

⁴ Žr. L. U. Humanitarinių mokslų fakulteto 1928 metų pavasario semestro Paskaitos. Kaunas, 1928, p. 5, 15; VDU HMF rudens semestro paskaitų tvarkaraštis. Kaunas, 1931, p. 8; HMF Regulaminas. Kaunas, 1931, p. 17; 1934 m. pavasario semestro paskaitų tvarkaraštis. Kaunas, 1934, p. 18; taip pat žr. *Lasinskas P. L.* Karsavino veikla Vytauto Didžiojo universitete // *Darbai ir dienos*. 1996, Nr. 2 (11), p. 34.

⁵ Atidžiai lygindami kursų pavadinimus su jų pobūdžiu, vis dėlto ir pavadinimuose galėtume įžvelgti tam tikrą tematinį ir probleminį vieno ar kito kurso kryptingumą.

jos kryptys: vienas metodologas gali siekti suvienyti istorijos pažinimo elementus, kurie yra priimtini tam tikrai disciplinai, bandyti susisteminti tų metodų taikymo stebėjimus, kitas metodologas gali bandyti rasti racionalių argumentų taikomiems metodams paaiškinti ir pagal šiuos argumentus bandyti susieti metodus su viena ar kita epistemologine idėja ar filosofija. Pirmu atveju istorijos metodologo prieiga yra labiau klasifikacinė, antru – filosofinė, tačiau nubrėžti griežtą ribą tarp klasifikacijos ir filosofijos yra gana sunku⁶. Panoraminiai ir tik esminės tendencijas išryškinančiu žvilgsniu į tai yra pažvelgęs Zenonas Norkus, XIX a. pabaigoje fiksuodamas pačios istoriografijos teorijos struktūros pokyčius. XIX a. pabaigoje, prasidėjus vėlyvajam istorizmo raidos tarpsniui, išryškėjo dvi palyginti menkai tesusijusios istorikos šakos. Pirmoji jų susijusi su XIX a. pabaigoje gimusia, į plačiau ar siauriau suprantamą istorijos metodologiją savo žvilgsnį sufokusavusia *istorijos metodo vadovėlių* tradicija, taip pat su *įvadais į istorijos mokslus* (vienas ryškiausių šios krypties autoritetų Vokietijoje – Ernstas Bernheimas (1850–1942), Prancūzijoje buvę populiarūs šios krypties autoriai – Charles’is Victoras Langlois (1863–1929) ir Charles’is Seignobosas (1854–1942))⁷. Ši tradicija koncentravosi į euristikos, išorinės ir vidinės šaltinių kritikos metodologines operacijas ir buvo labiau klasifikacinė. Antroji istorikos atmaina, susijusi su neokantizmo,

neohegelizmo ir hermeneutikos tendencijomis, dėmesį sutelkė į istorinio pažinimo filosofinio pagrindimo klausimus (pavyzdiniais šios krypties autoriais laikyti: Wilhelmas Windelbandas (1848–1915), Heinrichas Rickertas (1863–1936), Benedetto Croce (1866–1952), Robinas George’as Collingwoodas (1889–1943), Wilhelmas Dilthey’us (1833–1911) ir kt.)⁸. Gerokai vėliau, jau XX a. ketvirtame dešimtmetyje prancūzų filosofas Raymondas Aronas (1905–1983) pastarąją istorikos kryptį pavadino *kritine istorijos filosofija*⁹.

Atsižvelgiant į aptartus istorikos skaidymosi procesus ir į tai, kad XIX a. pabaigoje *istorikos* sąvoka jau beveik išnykusi¹⁰, pasirodanti istorijos teorijos literatūroje recesyviu pavidalu¹¹, tikėtina, kad būtų

⁸ Norkus Z. Istorika: istorinis įvadas. Vilnius, 1996, p. 80–89.

⁹ Įdomumo dėlei čia galima pasakyti, kad į E. Bernheimo veikalą „Lehrbuch der historischen Methode“ (Leipzig, 1889), tapusį pirmosios čia išskirtos istorikos atmainos (*istorijos metodo vadovėlių*) prototipu, lietuviškojoje tradicijoje pirmą kartą reaguota 1906 m. Tai padarė A. Voldemaras trečią kartą perleistas Maironio „Lietuvos istorijos“ (1906 m.), t. y. praėjus 17 metų nuo Bernheimo darbo pasirodymo, recenzijoje. Apie minėto prancūzų filosofo R. Arono veikalą „Essai sur la théorie de l’histoire dans l’Allemagne contemporaine. La philosophie critique de l’histoire“ (Paris, 1938), kuriame pasirodo *kritinės istorijos filosofijos* terminas, Lietuvoje kalbėta vos metams praėjus nuo jo pasirodymo – „Tai yra jausmo ir kartu aiškumo veikalas, kuris vieną dieną privers pergaltoti istorijos mokslą“ (*P. J. Istorikas istorijoje* // *Židinys*. 1939, Nr. 12, p. 725–727). Deja, šis straipsnis, kuriame pristatomas R. Arono veikalas, nebuvo originalus. Tai prancūziškame žurnale „La nouvelle revue française“ išspausdinto straipsnio vertimas ir santrauka. Kita vertus, šios apžvalgos vertėjas – ne istorikas, o filologas (Juozas Povilonis, gimęs 1910 m., LU studijavo romanistiką, 1935 m. dirbo „Naujosios Romuvos“ redakcijoje, bendradarbiavo „Ateityje“, „Židinys“, „Dienovidys“, žr. Lietuvių literatūros enciklopedija. Vilnius, 2001, p. 394).

¹⁰ Žr. Norkus Z. Istorika: Istorinis įvadas. Vilnius, 1996, p. 81.

¹¹ Žr., pavyzdžiui, Levo Karsavino pristatomus N. I. Kareevo darbus, kuriuose autorius skiria „istoriką“

⁶ Torstendahl R. Fact, Truth, and Text: The Quest for a Firm Basis for Historical Knowledge Around 1900 // *History & Theory*. Oct. 2003. Vol. 42, p. 305–306.

⁷ Lietuvos istorikai Augustinas Janulaitis, Ignas Jonynas, Vanda Daugirdaitė-Sruogienė yra paliudiję savo santykį su prancūziškąja istorijos metodo vadovėlio atmaina.

korektiška Vakarų patirtį perimančiame XX a. trečiame dešimtmetyje *Lietuvos universitete* pasirodžiusius istorijos pažinimo teorijos, jos epistemologinio, loginio ir metodologinio pagrindimo būdus vadinti tam tikrais plačiai suprantamos istorikos variantais. Šie variantai apėmė ne tik istorijos metodologiją ir metodų klasifikaciją, bet ir turėjo tam tikrų filosofinių (istorijos kaip pažinimo formos pagrindimo) aspiracijų.

2. Tyrimų situacijos apibūdinimas

Per pastaruosius keliolika metų galutinai išblėsus Lietuvos paskutinės didžiosios socialinės transformacijos inicijuotam prieškario, išeivijos ir tam tikrų sovietmečio veikalų *didžiajam pakartojimui*¹², Lietuvos istorikai susidomėjo savo profesinių pirmtakų, t. y. prieškario nacionalinės istoriografijos kūrėjų, teorinėmis metodologinėmis pažiūromis. Tačiau vieni

pirmųjų straipsnių šia tematika pasirodė 1992–1997 m. Juose ypatingas dėmesys buvo skirtas vieno iš prieškario Lietuvos istorikų, Zenono Ivinskio, teorinėms nuostatomis ir paieškomis, pavadinant jas teorinėmis novacijomis¹³. Kai kurie tekstai, nors akivaizdžiai darantys prielaidas, keliantys hipotezes ir ieškantys istoriografijos atsinaujinimo modelio, bandantys rasti lietuviškosios istoriografijos ir jos teorinio pagrindimo, istoriografijos raidos problemų raktą Z. Ivinskio kūryboje¹⁴, tapo savotišku neįveikiamu slenksčiu vėlesniems negausiems prieškario Lietuvos istorikų teorinių metodologinių orientacijų tyrinėjimams. Čia, pirmiausia, turima galvoje tai, ką būtų galima pavadinti savotišku *binarinės opozicijos slėgiu* ar tiesiog nepamatuotu *poleminiu šališkumu* tyrinėjimuose¹⁵.

2000 m. buvo parengta Povilo Lasinsko disertacija¹⁶, kurios pagrindu, su mini-

arba „istorinio pažinimo teoriją“, kurią formuoja „gnoseologiniai, loginiai ir metodologiniai klausimai“, ir „istoriologiją“ arba „istorinio proceso teoriją“, *Karsavinas L.* Istorijos teorija. Kaunas, 1929, p. 57.

¹² *Didžiojo pakartojimo* čia suprantamas organizuotas ir visuomeniškai motyvuotas knygų perleidimo procesas, kai, palyginti ypač dideliais tiražais, pradedant 1988 m., Lietuvos istoriografijoje (įskaitant ir specialią seriją, kuri vadinosi – *Lietuvos istoriografija*) pasirodė prieškario istorikų tyrinėjimų, taip pat kai kurie išeivijos ir sovietmečiu Lietuvoje dirbusių istorikų darbai. Įdomu tai, kad šiandieninės Lietuvos istorikų bendrijos pastangos susisaistyti su savo profesiniais pirmtakais 1988 m. atkūrus *Lietuvos istorijos draugiją* (A. Janulaičio vadovaujama LID veikė 1929–1940 m.), kuri 1990 m. pradėjo leisti istorijos žurnalą *Mūsų praeitis* (Praeitis buvo leidžiama ketvirtą dešimtmetį I t. – 1930 m., II t. – 1933 m.), išblėso maždaug tuo pačiu metu kaip ir stebinantys istorinių knygų tiražai Lietuvoje. *Didžiojo pakartojimo* tiražai ilgainiui smarkiai krito, atkurtoji *Lietuvos istorijos draugija* tapo nefunkcionaliai (nuo 2001 m.), sustojo *Mūsų praeities* (7-asis tomas pasirodė 2001 m.) leidyba. Plačiau apie tai: *Gieda A.* Lietuvos istorikų bendruomenė: nuo pirmos disertacijos iki pirmo suvažiavimo // *Naujas židinys-Aidai*. 2005, Nr. 11–12, p. 550–554.

¹³ *Bumblauskas A.* Z. Ivinskis ir Lietuvos istoriografijos paradigmos // *Kultūros barai*. 1992, Nr. 3, p. 8–13.

¹⁴ *Bumblauskas A.* Penkios Zenono Ivinskio teorinės novacijos // *Lietuvos istorijos studijos*. 1997, Nr. 4, p. 14–34.

¹⁵ Polemika, kaip vaisingas intelektualinės diskusijos elementas, kartais įgydama sąmoningo ar nesąmoningo intelektualinio *prieštaravimo bet kuriuo atveju* formą, virsta savotiška *poleminio šališkumo* būseną, iš esmės nenaudinga pačiam tyrimui. Apie panašias problemas kultūros istorijos ir studijų lauke yra kalbėjęs Vytautas Kavolis, žr. *Kavolis V.* Reikšmių rėmai, veiksmų srautai: analitinės kultūros istorijos galimybės // A. Zalatorius (ats. red.). *Lituanistika XXI amžiaus išvakarėse: tyrinėjimų prioritetai, metodai ir naujovės*, p. 18–29. Taip pat žr. *Subačius P.* Vytauto Kavolio akademinės laikysenos pamokos // Vytautas Kavolis: *Humanistica vs liberalia*: Vytauto Kavolio 75-osioms gimimo metinėms skirtos mokslinės konferencijos (2005 09 08) pagrindu parengtas straipsnių rinkinys. Vilnius, 2005, p. 7–13.

¹⁶ Žr. *Lasinskas P.* Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais. Kaunas, 2000, 211 p. (LNB RS. F. 132, b. 1270).

maliais koregavimais, 2004 m. buvo išleista to paties pavadinimo monografija¹⁷. Tikėtina, kad ne be minėto poleminių šališkumo poveikio autorius kaip vieną iliustratyviausių teorinių-metodologinių orientacijų reiškėjų prieškario VDU įvardija ir nagrinėti pasirenka Z. Ivinskio pažiūras. Vis dėlto šis pasirinkimas, panašu, tik iš dalies padarytas tam, kad būtų paaiškinta Z. Ivinskio pažiūrų raida. Nuosekliai gilinantis į tekstą neapleidžia įspūdis, kad toks pasirinkimas, sąmoningai ar nesąmoningai, buvo atliktas greičiau dėl to, kad būtų galima užginčyti tai, ką apie Z. Ivinskį yra pasakęs A. Bumblauskas. Paprastai tariant – jei A. Bumblauskas sako, kad Z. Ivinskis buvo kažkuo kitoks nei kiti prieškario istorikai, tai P. Lasinsko išeities taškas – įrodyti, jog Z. Ivinskis buvo kaip tik toks, kaip kiti prieškario istorikai (čia turimos galvoje teorinės metodologinės pažiūros); jei sakoma, kad Z. Ivinskis *išėivijoje žengė žingsnį atgal*, tam prieštaraujama įrodinėjant, jog Z. Ivinskis *išėivijoje žingsnio atgal* tikrai nežengęs; jei teigiama, kad Z. Ivinskis buvo vienintelis iš prieškario istorikų, linkęs į konceptualizacijas, kontrargumentuojama, jog šiuo požiūriu jis tikrai nebuvo vienintelis, ir t. t.¹⁸ Ne visi P. Lasinsko teiginiai atrodo nepamatuoti, tačiau pati binarinės opozicijos logika kečia tam tikrų abejonių. Atskirai verta paminėti, kad neįtikina bandymas anglų istoriosofą Arnoldą J. Toynbee (1889–1975) padaryti kai kurių Z. Ivinskio idėjų patronu: *reanimuoti neveiklų istorijos subjektą kar-*

tais padėdavo ir Arnold Joseph Toynbee istoriosofinių schemų recepcija. Konkrečiai, išskyrus kai kurių istoriosofinių teiginių paralelizmą, šis sąryšis lieka neaptartas¹⁹. Vienas svarbiausių klausimų – kodėl Lietuvos istorijos mokslas bene labiausiai kritikuotas, analizuotos jo silpnybės, jis pats vaizduotas *apmirusiu* kaip tik tuomet, kai, kaip sakoma, jis atsirado ir suklestėjo, pagaliau, kuo nepatenkinti prieškariu istorijos mokslu buvo to meto vadinamieji *jaunieji istorikai*, įskaitant ir Z. Ivinskį – šis klausimas lieka be reikiamo atsakymo. Kita vertus, kai istorikų bendrijos teorinės metodologinės orientacijos charakterizuojamos pasitelkus *istorijos pastato* vaizdinio metaforą²⁰, nėra visiškai aišku, su kokiomis įprastomis istoriografijos raidos aiškinimo versijomis jas reikėtų susieti ir kokiam tarptautiniame istorikos sklaidos kontekste derėtų matyti. Suprantama, kad metaforos turėtų padėti pažinti, o ne tolinti nuo pažinimo²¹.

Gerokai kitokį tarpukario Lietuvos istorikos (tiesa, įvairias istoriografijos teorijos tendencijas įvardijant ar net redukuojant į plačiai suprantamą *istorijos metodologiją*) vaizdą matome Aivo Ragauskos publikacijoje, parengtoje istoriko Juozapo Stakaus-

¹⁹ Žr. Lasinskas P. Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete (1922–1940). Vilnius, 2004, p. 116, 124–137, 293.

²⁰ Žr. Lasinskas P. „Istorijos pastatas“ – bendrasis Nepriklausomos Lietuvos istorikų orientyras // *to paties*. Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete (1922–1940). Vilnius, 2004, p. 99–107.

²¹ Ne ką daugiau šiuo požiūriu prieškario Lietuvos istorikos, istorijos metodologijos pažinime pasistūmėta ir specialiau tuo klausimu parengtoje publikacijoje, kurioje visai prieškario Lietuvos istoriografijai taikyta *metodologinių orientyrų paieškos* laikotarpio metafora, žr. Lasinskas P. Prieškario Lietuvos istoriografija: metodologinių orientyrų paieška // N. Asadauskienė, E. Kriščiūnas, A. Ragauskas (sud.). Istoriko atsakomybė: straipsnių rinkinys. Vilnius, 2002, p. 89–97.

¹⁷ Žr. Lasinskas P. Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete (1922–1940). Vilnius, 2004, 325 p.

¹⁸ Žr. Bumblauskas A. Penkios Zenono Ivinskio teorinės novacijos; Lasinskas P. Z. Ivinskio teorinės nuostatos ir paieškos XX a. 4-ajame dešimtmetyje // *Lituanistica*. 2000, Nr. 1/2 (41–42), p. 3–15.

ko 100-mečiui skirtos konferencijos „Kun. dr. Juozapas Stakauskas – Lietuvos istorijos tyrinėtojas“ metu skaityto pranešimo pagrindu²². Tai vienas įdomiausių prieškarinio Lietuvos teorinę metodologinę istorijos mokslo situaciją analizuojančių straipsnių, aptariančių, beje, ne tik istorikos situaciją prieškarinio Lietuvoje, bet ir atsižvelgiančių į bendresnę *dabarties* istoriografinių studijų Lietuvoje situaciją. Todėl prie jo sustosime kiek plačiau.

Minimo straipsnio pagrindas – trys tarpusavyje susipinančios, tačiau teminiu kryptingumu kartu ir išsiskiriančios segmentai. Pirmajame jų svarstoma istoriografinių tyrinėjimų būklė, teorinio metodologinio istoriografijos studijų plano specifika, atkreipiant dėmesį į istoriografinio tyrimo metodo klausimus. Siūloma atsisakyti praktikos tirti tik iškiliausius istorikus, nes tai, pasak autoriaus, iškreipia pačią istoriografijos tyrimų padėtį, nepadeda jos adekvačiau suprasti (turimi galvoje taip pat ir A. Bumblausko tyrimai, skirti Z. Ivinskio pažiūroms analizuoti). Oponuojant argumentuojama, kad tarp Z. Ivinskio ir kitų istorikų pažiūrų nėra jokių didelių skirtumų. Vis dėlto svarstyme esama tam tikro anksčiau įvardyto polemienio šališkumo recidyvų: pavyzdžiui, nors čia primygtinai patariama, kaip minėta, „atsisakyti praktikos tirti tik iškiliausius istorikus“, argumentuojamos tokios bioistoriografinės prieigos silpnybės, tarytum tam prieštaraujant čia pat siūloma sava „iškiliausio

istoriko“ hipotezė: „Man atrodo, kad metodologiškai labiausiai pasikaustęs jaunosios kartos atstovas, matyt, neatsitiktinai linkęs į visuotinę istoriją ir istoriosofiją, buvo ne Z. Ivinskis, o *prof. Jonyno paskaitų nepatrauktas* L. Karsavino mokinys Juozas Jakštas.“ Tai argumentuojama tuo, kad J. Jakštas daugiausia rašęs istorijos teorijos klausimais, remiamasi jo straipsniais, skirtais L. Karsavino pažiūroms, akcentuojamas J. Jakšto priartėjimas prie *epistemologinės fakto sampratos* ir, pagaliau, žengimas *Karsavino nužymėtomis pėdomis*. Z. Ivinskis atitinkamai vaizduojamas kaip gana „vidutiniškų“ pažiūrų istorikas, daugelį dalykų teigęs panašiai kaip kiti jo laikotarpio istorikai (kartu ir kaip *ontologinės istorinio fakto* sampratos šalininkas), o išėivijos laikotarpiu Z. Ivinskis vaizduojamas kaip įkvėptas visiškai nemodernios istoriografinės nuostatos: „<...> *mažai* rašė ne todėl, kad neturėjo tam sąlygų ar buvo atsidėjęs Vatikano archyvų studijoms, o dėl to, kad buvo apimtas karšto siekimo surinkti *viską*.“ Maža to, panašu, kad ne be minėto polemienio šališkumo atsiradusi Z. Ivinskio *nuvainikavimo* strategija pagimdė naujų šaltinių paieškos kryptingumą: surastos Z. Ivinskio 1927 m. užrašytos J. Totoraičio *Istorijos metodo* kurso paskaitos, regis, tam, kad būtų parodyta, jog iš visų LU / VDU skaitytų istorijos teorijos ir metodologijos kursų (A. Vol-demaro, L. Karsavino ir J. Totoraičio) Z. Ivinskiui teko klausyti paties tradiciškiausio, intelektualiniais užmojais gana *vidutiniško* kurso, pritaikyto istorikui tyrinėtojui rengti. Minėtuose Z. Ivinskio darytuose J. Totoraičio paskaitų užrašuose net surastos raudonai pabrauktos vietos (pavyzdžiui, teiginys: *tik genetinis istorijos supratimas veda prie objektyvaus moks-*

²² Žr. *Ragauskas A.* Keletas pastabų dėl istorijos metodologijos tarpukario Lietuvoje // *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. T. XIX, Vilnius, 2001, p. 59–70. Minimas tekstas vėlesniuose darbuose, įvertinant jo aktualumą, įvardytas *programiniu šiai problematikai* skirtu straipsniu, žr. *Selenis V.* Lietuvos istorikų bendrija 1918–1944 metais: kolektyvinės biografijos tyrimas. Vilnius, 2007, p. 13.

lingo pažinimo), kurios dėl savo specifikos tarytum įgyja papildomos įrodomosios galios argumentuojant, jog Z. Ivinskis ne vieną vėliau kartotą teiginį „gavo“ būtent iš J. Totoraičio. Pasirinkus tokią argumentacijos strategiją linkstama prie išvados, kad Z. Ivinskis, visiškai skirtingai nuo konceptualių kelių, sekant L. Karsaviną, nuėjusio J. Jakšto, seka būtent J. Totoraičio pėdomis, net jo teiginiais. Vis dėlto abejotina, ar iš atskirų teiginių perėmimo ar neperėmimo, istorinio fakto sampratos skirtingumo teiginio lygmeniu, tuo labiau iš paskaitų užrašų ir jų pabraukimų darytinės tokios išvados. Juk paskaitų užrašai yra toks šaltinis, kad tik kiek tiesmukai žvelgiant į jį galima numatyti visuomet už jo slypintį *mokytojo* ir *mokinio* kontaktą. Paskaitos, jų užrašai, galima sakyti, yra savotiškas šiam kontaktui subordinuotas *žanras*, tačiau einant šiuo keliu neišsprendžiama *mokytojo* ir *mokinio* sąryšio problema, nes studentas, tikėtina, niekada nėra toks pasyvus subjektas šiame kontakte, kaip gali pasirodyti iš jo paskaitų užrašų. Kita vertus, manytina, kad istorikui profesionalui Z. Ivinskiui ištisus dešimtmečius nešiotis 19-mečio jaunuolio (tiek metų buvo Z. Ivinskiui, kai jis klausė J. Totoraičio *Istorijos metodo* kursą) darytus užrašus paskirų teiginių, pabrauktų ar nepabrauktų sakinių pavidalu būtų buvusi, nėra jokios abejonės, nepakeliama našta. Taigi, įrodinėjant, kad Z. Ivinskis – J. Totoraičio įtaką patyręs istorikas²³, išleidžiama iš akių tai, jog istorijos teorijos ir metodologijos kursai universitete yra neabejotinai reikšmin-

gas, tačiau tik vienas iš studijuojančiųjų istoriją istorijos sampratos formuojančių šaltinių (kitais visais A. Voldemaro, J. Totoraičio ir L. Karsavino teorinių metodologinių istorijos kursų klausytojus turėtume traktuoti kaip šių profesorių *mokinius*). Mokytojo ir mokinio santykio negali išsemti ar jį nurodyti vien tik istorijos metodologijai skirti dalykai.

Antrajame straipsnio segmente užkliudomas istorijos teorijos ir metodologijos srities literatūros tarpukario Lietuvoje kiekio klausimas, nurodoma aktualija imtis istorinio fakto sampratos tuometinėje istorikų bendrijoje analizės. Sustojus prie svarbaus istorijos metodologijos tekstų sričiai priskirtinų publikacijų kiekio, klausta: „<...> kodėl šios rūšies tekstų tarpukario Lietuvoje parašyta lyginti nedaug – vos keliasdešimt publikacijų“ (!). Tačiau čia nepaaiškinama, su kuo lyginant gaunamas būtent toks rezultatas. Kitaip sakant, čia būtų galima kelti klausimą – su kuo lyginant keliasdešimt publikacijų yra mažai?²⁴ Netrukus paaiškėja, kad plačiai supran-

²³ Mėginimą grįsti tokią tezę pasitelkus tam tikrus papildymus žr. *Selenis V.* Zenonas Ivinskis 1918–1940 metų istorikų bendrijos kontekste // *Soter*. 2009, Nr. 29, p. 85–96.

²⁴ Su gerokai savo istorikų bendrijų mastais besiskiriančiomis kaimynės Lenkijos, Rusijos ar Vokietijos istorikų darbais, skirtais istorijos metodologijai, lyginimas būtų, matyt, gana nelygiavertis, o, tarkim, lyginimui su savo mastais artimesniais istoriografiniais subjektais (pavyzdžiui, su Latvijos istorikų bendrijos produkcijos srautu, skirtu istorijos metodologijos klausimams) neturime nors kiek labiau išplėtotos tyrimų bazės. Zenonas Butkus jau beveik prieš du dešimtmečius yra konstatavęs, kad iš visų gretimų šalių Latvijos istoriografija mums pažįstama mažiausiai, žr. *Butkus Z.* Romantinė baltofilija Latvijos istoriografijoje // Lietuvos istorijos studijos. 1997, Nr. 4, p. 110–118. Galbūt būtų galima lyginti su artimų specialybių, t. y. vadinamųjų gretutinių specialybių, teoriniais metodologiniais savų disciplinų pagrindimo ištekliais. Taip pat būtų galima klausiti, gal keliasdešimt publikacijų yra mažai, palyginti su šiandieninės Lietuvos istorikų bendrijos teorinių metodologinių publikacijų srautu? Vienaip ar kitaip, ši tezė ir galimas palyginimas atrodo neužbaigtas ir stokojantis platesnės argumentacijos.

tamą istorijos metodologijos publikacijų srautą sudarytų ne tik istorikų bendrijos narių, bet ir galėję būti filosofų šiai problematikai skirti darbai²⁵. Panašu, kad šioje vietoje galima įžvelgti netiesioginį pripažinimą²⁶ to, kad istorijos teorija ir metodologija buvo kažkas išoriško pačių istorikų profesijai, nes autorius gana apibendrintai teigia, jog *patys istorikai dažniausiai buvo nepajėgūs imtis teorinės refleksijos*. Taip tarytum reiškiamas pageidavimas, kad tarpukario Lietuvos filosofai būtų galėję pagilinti istorikų istorijos supratimą, patobulinti jį ir padidinti istorijos metodologijai skirtų publikacijų kiekį bei pagerinti jų kokybę.

Vis dėlto čia nereikėtų apeiti to, kad XIX a. antrojoje pusėje Europoje ir XX a. pirmaisiais dešimtmečiais Lietuvoje pamažu besikuriantis profesionalusis istorijos mokslas gana intensyviai ieškojo savo disciplininės autonomijos, savo tyrimo objekto apibrėžimo, tyrimų medžiagos ir šaltinių, savų metodų ir t. t., o filosofai šiame modernėjančiame pasaulyje jau po truputį atsisakė pretenzijų būti kitų, įskaitant ir specialių mokslų metodologijas ir metodikas, mokytojų. Žinoma, ir čia reikia sutikti su bendromis A. Ragauskio prielaidomis, reikėtų kelti klausimą dėl anksčiau minėtos kritinės istorijos filosofijos, t. y. antrosios, filosofinės istorikos formos recepcijos Lietuvos filosofinėje

tradicijoje, masto²⁷. Siauriau suprantami istorijos metodologijos klausimai svarstyti istorijos metodo tradicijos vadovėliuose, t. y. pirmojoje anksčiau išskirtoje, XIX a. pabaigoje išaugusioje istorikos formoje, kurios produkcijos bazės kūrėjai buvo ne filosofai, o istorikai. Todėl manytina, kad apžvelgtoje interpretacijoje užfiksuotas Lietuvos filosofijos tradicijos traktavimas kiek supaprastina filosofijos ir istorijos, taip pat filosofų ir istorikų galimo santykio XX a. pirmojoje pusėje problematiką²⁸.

Perėjus prie pastabų, kad istoriografijos teorinio metodologinio plano studijoms ypač praverstų kontekstuali istorinio fakto sampratos analizė, remiantis lenkų istorijos metodologu Jerzy'u Topolskiu (1928–1998)²⁹, suprobleminama pozityvizmo termino vartoseną. Tas terminas yra populiarius istorijos mokslo diskurse, įskaitant ir Lietuvos istoriografinius tyrimus, kur, pasak A. Ragauskio, nestokojama gana stichiško pozityvizmo termino ir įvairių jo vedinių vartojimo. Todėl autorius siūlo atsiriboti nuo istorijos teorijos ir metodologijos problemų Lietuvos istoriografijoje svarstymo vien kaip pozityvizmo ir anti-pozityvizmo lauke besiskleidžiančios dilemos³⁰. Tai taikli, ir, manytume, koncep-

²⁵ Atkreiptas dėmesys, kad nedidelį istorijos metodologijos sričiai rodytą interesą galėjo nulemti ir Lietuvos filosofijos tradicijos specifika (t. y. tradicija, linkusi į ontologizuojantį filosofavimą ir santykinai nedaug dėmesio skirianti epistemologiniams klausimams).

²⁶ Nors straipsnyje ir teigiama, kad filosofija XX a. pirmojoje pusėje buvo vienas iš istorijos metodologijos atsinaujinimo šaltinių, detalčiau nekeliamas galimo filosofų poveikio konkrečiai istorikų darbo praktikai klausimas.

²⁷ Vis dėlto galima samprotauti, kad jeigu kritinės istorijos filosofijos mastas lietuviškosios filosofijos tradicijoje būtų buvęs geroai platesnio spektro, nei realiai buvo, tai, žinoma, dar nebūtina reikštų tiesioginį kelią į istorijos metodologijos problematikos klausimų atnaujinimą istorikų bendrijoje.

²⁸ Kita vertus, matyt, vaizduotę žadinantis klausimas galėtų būti toks – kaip būtų reagavę, pavyzdžiui, teisės, politikos istorikai Augustinas Janulaitis, Ignas Jonynas ar socialinių, kultūrinių klausimų istorikas, archeografas Konstantinas Jablonskis, jei jiems filosofai būtų parašę arba patarę, kaip reikėtų pagilinti istorijos supratimą ar kaip geriau užsiimti istorija.

²⁹ J. Topolskio metodologinių ir teorinių pažiūrų analizę žr. *Malczewski Sz.* „Metodologie“ Jerzego Topolskiego // *Historyka*. 2009, t. XXXIX, s. 89–120.

³⁰ Apie pozityvizmo termino taikymo istoriografijos raidai aiškinti problemas ir nenuoseklumus žr. *Nor-*

tuali aptariamo darbo įžvalga, o jos svarbą savo straipsnio kontekste ilgainiui gana gerai pailiustruoja ir pats autorius. Kadan- gi samprotavimų apie istoriografiją Lietu- voje tradicija turi nemažą dozę jau minėto binarinio, dichotominio pozityvizmo–anti- pozityvizmo identifikavimo paieškų kryp- tingumo (o atskiri autoriai nėra nepriklau- somi nuo šio diskurso), tai nenuostabu, kad trečiajame savo straipsnio segmente, perėjęs prie glausto, tačiau korektiško uni- versitetinių LU / VDU istorijos teorijos ir metodologijos kursų turinio aptarimo, autorius paaiškinimui vis dėlto pasitelkia gana įvairiai suprantamas, priklausomai nuo minties ir loginės situacijos, pozity- vizmo ir antipozityvizmo sąvokas.

Atkreiptinas dėmesys, kad apžvelgtas straipsnis skirtas ne tik istorijos metodo- logijai (tai nurodo jo pavadinimas), bet ir istorijos teorijai ir metodologijai prieška- rio Lietuvoje. Čia mėginta susumuoti tik kai kuriuos aptarto teksto pranašumus ir trūkumus, parodyti, kad jo autoriui nepa- vyko išvengti vienokio ar kitokio polemi- nio šališkumo pėdsako. Vis dėlto dėmesio į studentams universitete dėstomų istori- kos, istorijos metodologijos kursų svarbą atkreipimas daugiau nei prieš dešimt metų, kai pasirodė A. Ragauskio publikacija, Lietuvos istoriografinių tyrimų kontekste buvo gana originalus.

3. Istorikos kursai LU / VDU: kontekstas

Universitetinė istorika čia supantama pa- prastai – tai tokios jos formos, tokie isto- rikos variantai, kurie kaip universitetiniai

kursai dėstyti istoriko išsilavinimo sieku- siems studentams. Šiuo požiūriu istorijos mokslo teorijos ir metodologijos dėsty- mas LU / VDU, kaip minėta šio straipsnio pradžioje, susijęs su trijų vyresnės kartos (gimusių XIX a. aštuntajame–devintajame dešimtmetyje ir studijavusių istoriją XX a. pirmajame dešimtmetyje) profeso- rių vardais: J. Totoraičiu, A. Voldemaru ir L. Karsavinu. Tiesa, kartais iš teorinių metodologinių VDU disciplinų dar išski- riamas ketvirtas dešimtmečio antroje pu- sėje pradėtas skaityti Antano Vasiliausko (1902–1974), Kaune ir Vienoje studijas baigusio jauno istoriko, kursas³¹. Pats A. Vasiliauskas pavadino savo kursą *paleografijos ir diplomatikos pagrindais*³². Tokiu atveju tarp teorinių metodologi- nių VDU disciplinų reikėtų svarstyti ir Konstantino Jablonskio (1892–1960) nuo 1935 m. pradėtą dėstyti Lietuvos rusiškąją paleografiją, diplomatiką³³. Tačiau aišku, kad ketvirtame dešimtmetyje atsiradusios K. Jablonskio ir A. Vasiliausko dėstomos *konkrečios*, su tam tikros rūšies istorinių šaltinių tyrimu susijusios vadinamųjų pa- galbinių istorijos mokslų disciplinos³⁴ yra artimos tai istorikos formai, kuri dėstoma istorijos metodo vadovėliuose, tačiau ji dar labiau specializuota. Istoriką reduka-

³¹ Pavyzdžiui, apžvelgtame A. Ragauskio straips- nyje užsimenama apie A. Vasiliauską kaip *Istorijos me- todologijos* kurso autorių, tačiau ilgainiui specialiai prie to kurso apibūdinimo nebegrįžtama.

³² Žr. Čepaitė R. Istorikas Antanas Vasiliauskas (Vasys) (1902–1974) // Mūsų praeitis 2. Vilnius, 1992, p. 59.

³³ Žr. Lasinskas P. Istorijos mokslas Vytauto Di- džiojo universitete (1922–1940 metais), p. 74–75.

³⁴ Pagalbinių istorijos mokslų ekspansija ženkli- no, be kita ko, tiek istorijos kaip mokslo specializacijos bei diferenciacijos laipsnio pokyčius, tiek istorikos kaip istorijos teorijos ir metodologijos skaidymosi, transfor- macijos į pagalbinių istorijos mokslų subdisciplinų me- todologiją, procesus.

kus Z. Istorinių idėjų doktrina ir jos transformacijos // Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo dar- bai. T. XVI, 1996, p. 62–80.

vus, suvedus į pagalbinių istorijos mokslų metodologiją, keičiasi pati istorijos metodologijos samprata, kuriamos naujos metodologijos ir metodikos atmainos, kurias sunku palyginti, sugretinti su įprastomis istorikos formomis. Siekdama efektyvaus empirinio pažinimo ir sąmoningai atsiskydama platesnės teorinės perspektyvos, istorijos metodologija koncentruojasi į konkrečių istorinių šaltinių blokų (pavyzdžiui: lotyniškoji paleografija, rusėniškoji paleografija, rusėniškoji diplomatika ir t. t.) ir atskirų atvejų (vienetų) korektiško ir kontekstualaus pažinimo problematiką. Tyrinėjimą, gimusį kaip tokios kryptingos orientacijos rezultata, filosofai ilgainiui įvardija istorikų darbu taikant savitus, ypač rafinuotus metodus istorinio realizmo bazėje³⁵. Todėl neatsitiktinai dėl skirtingo nagrinėjamos problematikos kryptingumo įvairias XIX a. pabaigos–XX a. istorikos atmainas (filosofiškai orientuotą istoriką, istorijos metodo vadovėlius, pagalbinių istorijos disciplinų metodologiją ir metodiką apimančius darbus) nėra paprasta integruoti į vieną teorinę konstrukciją³⁶, nors tai ir būtų įvairios teorinės metodologinės istorijos supratimo variacijos. Jos turi nedaug bendramatiškumo, stokoja tarpusavio komunikacijos. Tačiau pažymėtina, kad klasikinių XIX a. pabaigos istorijos metodo vadovėlių turinyje jau yra skyriai, kur dėstomi pagalbinių istorijos disciplinų

(diplomatikos, chronologijos, genealogijos, paleografijos ir t. t.) pagrindai. Todėl, tikėtina, pseudoproblema būtų kelti klausimą ir ieškoti ypatingos K. Jablonskio ir A. Vasiliausko kursų teorinės metodologinės lokalizacijos bendrajame istorikos sklaidos tematiniam problemiam žemėlapyje. Tuo, žinoma, nenorima pasakyti, kad minėti kursai negalėjo būti kuo nors ypatingi ir išskirtiniai, tačiau bendresniu universitetinės istorikos struktūros požiūriu (ir istorikos formų požiūriu) jie priskirtini „istorijos metodo“ vadovėliuose plėtotai istorikos atmainai. Šios istorikos atmainos universitetinio kurso pavidalu pirmasis LU / VDU ėmėsi J. Totoraitis, beje, vienas pirmųjų dėstęs ir pagalbinius istorijos mokslus³⁷. K. Jablonskio ir A. Vasiliausko kursus būtų galima vadinti ir „specialiąja istorika“, kurios buvimas rodė, kad prieškarinio VDU subrendo gilesnės istorijos specializacijos ir *sumokslinimo* prioritetas.

Simptomiška, tačiau kartu ir gana nuoseklu, žvelgiant praktiniu požiūriu, jog tik trys minėti vyresnės kartos profesoriai, dėstę teorines metodologines disciplinas LU / VDU, paliko platesnius istorikos problematikos sričiai priskirtinus tekstus. Beje, šiuo požiūriu į Lietuvos istoriografijos tradiciją kol kas kreipta nedaug dėmesio, t. y., kiek ir kada praktinis institucionalizuotas poreikis dėstyti studentams tam tikras disciplinas daro įtaką profesinės bendrijos mokslinių interesų kaitai, publikacijų rengimo praktikai ir pan.? Visgi pasakytina, kad A. Voldemaro ir L. Karsavino susidomėjimas teorine metodologine

³⁵ Tokį apibūdinimą pateikė žinomas vokiečių teologas, kultūros ir istorijos filosofas Ernstas Troeltschas (1865–1923) savo 1922 m. išleistame darbe. Žr. *Трельч Э. Историзм и его проблемы. Москва, 1994, с. 503–504.*

³⁶ Pavyzdžiui, Z. Norkaus knygoje atsiribojama nuo „istorijos metodo“ vadovėlių istorikos teigiant, kad jos turinys nedaug pasikeitė, palyginti su XIX a. pabaigoje įtvirtintu „kanonu“, todėl susitelkiama į *kur kas dinamiškesnę filosofinę istoriką*, žr. *Norkus Z. Istorika*, p. 82.

³⁷ Tarp J. Totoraičio TFF skaitomų kursų buvo ir *Paleografija ir kiti padedamieji istorijos mokslai*, žr. VDU. TFF filosofijos skyriaus paskaitų tvarkaraštis. Kaunas, 1931, p. 10.

istorinio pažinimo pagrindimo problematika yra akivaizdžiai ankstesnis³⁸ už paskaitų šia tematika skaitymą LU studentams.

Vis dėlto minėtų profesorių istorijos teorijos ir metodologijos darbai pasirodė 1925–1929 m., t. y. pirmąjį LU gyvavimo dešimtmetį, taigi, tikėtinas to laikotarpio istorikos poreikio suintensyvėjimas ir dėl praktinių veiksnių. Pirmasis, bendresnio pobūdžio ir mažiausios apimties, iš minimų darbų buvo A. Voldemaro 1925 m. studijos *Universitetas ir mokslas* trečias skyrius, skirtas *istoriškųjų mokslų teorijai*³⁹. Kitokios prigimties ir kito leidybinio formato, kaip studentų studijų leidinys (panašu, pačių studentų iniciatyva parengtas ir pačių studentų jiems prieinamu būdu „išleistas“), buvo istorijos metodologijai skirtas J. Totoraičio darbas, paruoštas 1929 m. pavasario semestre *Lietuvos universitete* skaitytų paskaitų pagrindu⁴⁰. Pagaliau, trečiasis, tiek leidybiškai, tiek turinio požiūriu solidžiausias tuometinio LU istorikos lauko veikalas – iš Paryžiaus į Lietuvą dirbti atvykusio L. Karsavino 1920 m. Peterburge rusų kalba išleisto darbo *Istorijos teorija* vertimas į lietuvių kalbą kiek papildžius, t. y. tam tikru būdu adaptavus Lietuvos istoriją studijuojančiam jaunimui⁴¹.

³⁸ A. Voldemaras svarstomos problematikos klausimus aktyviai kėlė lietuviškojoje spaudoje amžiaus pradžioje, o L. Karsavinas į Lietuvą dirbti atvyko jau išleidęs savo *Istorijos teoriją* (1920 m.) ir *Istorijos filosofiją* (1923 m.) rusų kalba.

³⁹ Žr. Voldemaras A. *Universitetas ir mokslas* // Lietuvos universitetas. Humanitarinių mokslų fakulteto Raštai. Knyga I. Kaunas, 1925, p. 123–231 (trečias skyrius, p. 154–179).

⁴⁰ Žr. Totoraitis J. *Istorijos metodologijos užrašai*. Paskaitos, skaitytos 1929 m. pavasario semestre Lietuvos universitete. Kaunas [Išleido D. Pučinskis], 1929, 67 p.

⁴¹ Žr. Karsavinas, L. *Istorijos teorija*. Kaunas, 1929, 86 p. Adaptaciją Lietuvos istoriją studijuojančiam

Žinoma, išsamesniam vaizdui susidaryti minėtini ir kiek vėliau parengti LU / VDU aplinkos profesorių ar jų jaunesniųjų kolegų platesnės apimties istorijos apmąstymui, istorijos teorijai skirti darbai (išskirtini šiuo požiūriu, pavyzdžiui, Prano Dovydaičio⁴² ir Vinco Trumpos⁴³ straipsniai). Tačiau pastarieji darbai neturėjo ryšio su universitetiniu istorikos dėstymu. Kita vertus, o tai neabejotinai svarbiau, jie turėjo labai netiesioginį ryšį su mūsų šiame straipsnyje išskirtomis dviem istorikos šakomis. Generalinė minimų darbų linija neišsitemkė kritinės istorijos filosofijos ribose (mūsų išskirtoje antrąje istorikos formoje šalia „istorijos metodo“ vadovėlių įkūnytą istorikos), o daugeliu požiūrių kliudė senąją klasikinę istorijos filosofijos problematiką. Tai reiškia, kad prieškarinio Lietuvoje plėtoti istorijos filosofijos variantai netraktuojami tik kaip viena ar kita istorikos atmaina. Nuoroda į P. Dovydaičio ir V. Trumpos darbus kartu nurodo ir istoriką peržengiančius prieškarinio Lietuvos istorijos filosofijos horizontus.

Taigi, pažymėtina, kad išskirti A. Voldemaro, J. Totoraičio ir L. Karsavino darbai yra svarbiausi universitetinės istorikos šaltiniai prieškarinio LU / VDU. Jie kartu yra ir lietuviškosios istorikos bene pirmieji žingsniai. Paradoksalu, tačiau kai kurie šių šaltinių nefunkcionuoja arba tik labai fragmentiškai pasirodo istoriografiniuose, netgi teorinėms metodologinėms orienta-

studentui, Lietuvos istorijos pavyzdinių temų (su reikšmingesnės literatūros nurodymais) sąrašą parengė tuometinis HMF Lietuvos istorijos katedros docentas Ignas Jonynas (p. 80–83).

⁴² Žr. Dovydaitis P. *Istorijos filosofija ir jos problemos* // Logos. 1932, Nr. 2, p. 97–144.

⁴³ Žr. Trumpa V. *Istoriškumo problema* // Eranus: Commentationes societatis philosophicae Lituanæ. T. IV. Kaunas, 1938, p. 97–150.

cijoms skirtuose darbuose ir apžvalgose. Kaip ir kodėl susiklostė tokia situacija? – į šį klausimą verta pažvelgti ir kiek platesniu požiūriu. Lietuvos istorika neabejotinai susijusi su Vakarų istorikos autoritetais, tačiau ar kai kurie jų, pernelyg apibendrinant, nematomi kaip iš esmės išsemiantys visą prieškario Lietuvos istorikos fondą? Norint pateikti korektišką atsakymą, reikia žvilgtelėti į istorikos ištakų Lietuvos nacionalinėje tradicijoje klausimą.

3.1. Istorikos ištakų Lietuvoje klausimas: Ernstas Bernheimas ir istoriografijos autoritetų traktavimo problema

Iš pirmo žvilgsnio istorijos teorijos ir metodologijos sklaidos metmenys XX a. Lietuvoje gali pasirodyti gana aiškūs, net šiek tiek vienareikšmiški. Į juos neabejotinai galima pažvelgti ilgalaikėje tradicinio orientavimosi į tuos pačius autoritetus perspektyvoje. Tarp Sankt Peterburgo universiteto studento A. Voldemaro trečią kartą išleistų Jono Mačiulio-Maironio „Apsakymų apie Lietuvos praeigą“, kurie 1906 m. leidime buvo pavadinti „Lietuvos istorija“, recenzijos ir Bonos universiteto profesoriaus Zenono Ivinskio jau išėivijoje parašytos „Lietuvos istorijos: iki Vytauto Didžiojo mirties“ (1972 m.) įsiterpia daugiau kaip pusamžis istorijos mokslo raidos metų, tačiau orientacija į tą patį istorijos mokslo teorijos ir metodologijos autoritetą (būtent į vokiečių istorijos metodologo Ernsto Bernheim⁴⁴ darbus) išlieka simptomiskai nepakitusi.

A. Voldemaras mėgino nuvainikuoti *aušrinės istoriografijos pragmatizmą*, pa-

sitelkdamas Vakarų mokslo pavyzdžius ir atskirdamas pragmatinę istoriografijos formą nuo genetinės. Kitiškai vertindamas J. Mačiulio-Maironio darbe būtent rašymo būdą, *patriotinio metodo žymes*, kai kurių istorinių legendų pristatymą kaip faktus, apibendrina:

*Be abejo, panašūs „faktai“ nebūtų įėję istorijon, jeigu autorius rašęs būtų ją ne pragmatiškai, bet genetiškai, kaip ji rašoma jau nuo pradžios XIX amž. Neįsileisdamas į skirtumų tarp pragmatiškos bei genetiškos istorijos aiškinimus, turiu pabrėžti, kad ir mūsų visuomenė seniai jau reikalauja istorijos genetiškai rašytos.*⁴⁵

Vietoj platesnio *pragmatiškos* ir *genetiškos* istoriografijos formų komentavimo, išnašoje nurodant – *Apie šiuodu istoriografijos laipsniu žr. E. Bernheim. Lehrbuch der historischen Methode. Lpzg. 1903, psl. 21–35*, – jau pirmajame, 1904 m. pradėtame leisti dienraštyje lietuvių kalba galima fiksuoti kritiškai orientuotos istorijos poreikio atskaitos tašką, o kartu ir tam tikrą pastangą išsivaduoti iš patriotiškai didaktinio istorijos rašymo kaip iš tam tikro mokslinio ir kultūrinio provincializmo. Šiame kontekste prasminga atkreipti dėmesį, jog Ernsto Bernheim, kuris, beje, savo disertaciją rašė vadovaujamas vieno ryškiausių XIX a. medievistų Georgo Waitzo (1813–1886), istorikui praktikui, istorijos studentui skirti istorijos metodologijos ir šaltinių kritikos pagrindų darbai, t. y. istorijos metodo vadovėliai, istorijos mokslo įvada (pvz., *Einleitung in die*

⁴⁴ E. Bernheim veikla buvo trumpai pristatyta Lietuviškojoje enciklopedijoje, 1935, t. 3, p. 640, ir Lietuvių enciklopedijoje, 1954, t. 2, p. 431.

⁴⁵ Voldemaras A. (Rec.) [Maironis. Lietuvos istorija. Su kunigaikščių paveikslais, parašė Maironis (S. M-lis). Trečią kartą atspausa ir partaisyta 1906. Išleista Lietuvių Laikraščio pinigais. 259, 12°] // Vilniaus žinios. 1906, Nr. 242 (560), p. 3; Nr. 277 (595), p. 4.

Geschichtswissenschaft, Leipzig, 1905), ilgainiui dar populiarėjo ir pasirodė tokie leidimai, kurie perkopė vienženklį skaičių pakartojimų vokiečių kalba ir buvo išversiti į daugelį kitų kalbų⁴⁶. Būtent tai sudaro prielaidas į E. Bernheimo masyvias istorijos metodologijai skirtas studijas pažvelgti ir iš istorizmo bei istorijos metodo globalizacijos perspektyvos⁴⁷.

Todėl šiuo požiūriu nieko stebėtino, kad ta pačia (pasiskolinta iš E. Bernheimo) konceptualia istoriografijos raidos aiškinimo schema naudotasi ir lietuvių išeivijos istoriografijoje jau po Antrojo pasaulinio karo:

*Romantiškas žvilgsnis į savo istoriją tebeturi stiprias tradicijas lietuviuose <...>. Ir pas mus toji labiau praktiško tikslo siekusi istorija, buvusi gyvenimo mokytoja, kuri praeityje labiau teieškojo gerų moralinių, pamokinančių ir patriotiškai nuteikiančių pavyzdžių, turi užleisti pirmaujančią vietą genetinei (priežastinei) istorijai. Pragmatiškai – didaktinis istorijos rašymo būdas turi trauktis ir labiau leisti reikštis genetiniam metodui, kuris pirmoje vietoje stato visuomeninės reikšmės turinčių įvykių psichofizinį priežastingumą (Ernst Bernheim).*⁴⁸

Orientacijos į E. Bernheimo veikalus, į juose nusistovėjusią istoriografijos raidos aiškinimo schemą, į būdingą istorinių šaltinių kritikos bei istorijos metodų supratimą pavyzdžių prieškario Lietuvoje galime rasti ne vieną ir ne du, o tai iš es-

mės iliustruoja jaunos lietuviškosios istoriografijos siekį eiti kritinės istoriografijos, o istorikos požiūriu – iš esmės vėlyvojo istorizmo keliu. Profesorius J. Totoraitis, trečiajame dešimtmetyje dėstęs Lietuvos universiteto TFF studentams istorikams *Istorijos metodologiją*, savo paskaitose E. Bernheimą vienareikšmiškai vadino *istorijos metodo tėvu*⁴⁹.

E. Bernheimo idėjų ir traktuočių populiarumas įžvelgtinas plačiame kontekste, pradedant vyresniosios universiteto kartos istorikų konspektyviu E. Bernheimo ir jam artimų idėjų pristatymu, santraukų darymu⁵⁰ ir baigiant jaunosios kartos istorikės Vandos Daugirdaitės-Sruogienės būdinga išpažintimi apie savo studijas Vokietijoje ir Lietuvoje. Trečiame dešimtmetyje Berlyno universiteto Filosofijos fakultete ir Lietuvos universiteto HMF studijavusi V. Daugirdaitė-Sruogienė savo atsiminimuose apie studijas yra rašiusi:

*[Berlyno universitete] pratyboms vadovavo prof. Sternfeld <...>. Profesorius mums liepė įsigyti didžiulę metodologijos knygą – E. Bernheimo „Einleitung in die Geschichtswissenschaft“, su kuria patarė nesiskirti visą gyvenimą. Tą knygą turėjau savo bibliotekoje Kaune, gal ji tebėra universiteto bibliotekoje? Maniau, kad mūsų E. Bernheimo „biblija“ jau bus pasenusi – įsitikinau, kad ne, radau bibliografijoje, kad 1968 m. susilaukė septintojo leidimo.*⁵¹

⁴⁹ Istorijos metodas (Z. Ivinskio LU TFF 1927 m. pavasario semestre klausytų prof. Jono Totoraičio paskaitų užrašai) // LNB RS. F. 29, b. 24, l. 25.

⁵⁰ Žr. *Jonynas Ig.* [vadas į istoriją // LMAVB RS. F. 105, b. 83, l. 1–4 [b. m.]; *Totoraitis J.* Istorijos metodologijos užrašai. Paskaitos, skaitytos 1929 metų pavasario semestre Lietuvos universitete. Kaunas, 1929, 67 p.; *Penkauskas P.* Istorijos dėstymo metodika. Paskaitos, skaitytos 1929–30 m. Lietuvos universitete. Kaunas, 1930, 76 p.

⁵¹ *Daugirdaitė-Sruogienė V.* Mano studijos // *Mūsų praeitis* 2, Vilnius, 1992, p. 8.

⁴⁶ Pavyzdžiui, į italų (1907 m.), rusų (1908 m.), latvių (1915 m.), japonų (1922, 1950 m.), čekų (1931, 1947 m.), ispanų (1937 m.), kinų (1967 m.) ir kt. kalbas. Pgl. bibliografinių duomenų bazę internete. Prieiga per internetą: <<http://www.worldcat.org/identities/lccn-n88-289094>> [žiūrėta 2014 02 17].

⁴⁷ *Woolf D. R.* A Global History of History. Cambridge, 2011, p. 376.

⁴⁸ *Ivinskis Z.* Lietuvos istorija. Iki Vytauto Didžiojo mirties, Vilnius, 1991 [1972, 1978], p. 2.

Akcentuojant E. Bernheimo istorijos metodologijai skirtų darbų populiarumą reikia pridurti, kad šio autoriaus darbų būta ne tik A. Voldemaro⁵², Z. Ivinskio⁵³ ar minėtos V. Daugirdaitės-Sruogienės⁵⁴ bibliotekose. Kažkada tai buvo savotiški kanoninio pobūdžio darbai, kuriais domėjosi, žinoma, ir istorijai gretimų specialybių atstovai. Pavyzdžiui, vienas E. Bernheimo istorijos metodologijai skirto darbo egzempliorius, pažymėtas VDU vokiečių filologijos profesoriaus Horsto Engerto nuosavybės ženklu, su Levo Vladimirovo asmeninės bibliotekos spaudiniais 1994 m. buvo perduotas Vilniaus universiteto bibliotekai⁵⁵.

1919 m. išleistoje Petro Klimo knygoje „Lietuvių senybės bruožai“ buvo sakoma:

Šiandieninis lietuvių senybės tyrinėjimų stovis beleidžia, rasi, tik sumesti tai kultūros istorijai medžiagą, supasakoti ją reikiamam, pilnokam vaizdui, kur dar toli gražu ne kiekvienas atskiras dalykas priežasties ryšiu bus sujungtas su kitais dalykais <...>, kaip to norėtų istorijos metodologai.

Čia pat išnašoje nurodomi H. Rickerto ir E. Bernheimo darbai⁵⁶.

⁵² A. Voldemaro autografuotą E. Bernheimo knygą LMA Vrublevskių bibliotekoje žr. *Bernheim E.* Einleitung in die Geschichtswissenschaft. Leipzig, 1905 (sign.: 212628).

⁵³ Žr. Zenono Ivinskio asmeninės bibliotekos, surinktos iki 1944 m. Lietuvoje ir 1994 m. padovanotos Žemaičių dailės muziejui, spaudinių abėcėlinis katalogas. Plungė–Vilnius, 1998, p. 13.

⁵⁴ Žr. *Daugirdaitė-Sruogienė V.* Mano studijos.

⁵⁵ *Bernheim E.* Einleitung in die Geschichtswissenschaft. Leipzig, 1909, 156 S. Įrašas knygoje: „№ 876. Horst Engert“, žr. *Akstinaitė E.* Prof. Levo Vladimirovo asmeninė biblioteka: organizacija ir funkcijos. Magistro darbas. Mokslinis vadovas prof. habil. dr. D. Kaunas. Vilnius, 2002, 45 lap. + priedas (200 lap.). Mašinė.

⁵⁶ *Klimas P.* Lietuvių senybės bruožai. Vilnius, 1919, p. 39, 137.

Nepaisant šių *populiarumo atvejų*, ne mažiau svarbios buvo ilgalaikės, tam tikrais būdais institucionalizuotos E. Bernheimo istorijos metodologijos veikalu *pergalės* Lietuvos istorijos moksle, o kartu ir istorijos mokslo politikoje. Pirmiausia, E. Bernheimas – tai žymus istorikas, pasižymėjęs istorijos metodologijos darbais, todėl vertas atskiros vietos „Lietuviškosios enciklopedijos“ ir „Lietuvių enciklopedijos“ vardynuose⁵⁷. Antra vertus, E. Bernheimo darbai kaip *istorijos metodo* ar *įvado į istoriją* pavyzdžiai prieškarinio Lietuvoje buvo institucionalizuoti profesorių, dėščių istorijos teoriją ir metodologiją, – jie buvo nurodomi studentams kaip darbai, į kuriuos reikėtų gilintis. Atkreipiant dėmesį į tai, kad E. Bernheimo „Lehrbuch der historischen Methode“⁵⁸, pirmąkart pasirodęs 1889 m., turint galvoje ir tolesnius praplėstus leidimus, nuo pat pradžių buvo plačiai naudotas ir pelnė autoriui tarptautinę reputaciją, nestebina, jog ir LU profesoriai XX a. trečiajame dešimtmetyje įtraukė E. Bernheimo veikalus tarp studentams skaityti privalomų ar rekomenduojamų istorijos teorijos ir metodologijos darbų. Tačiau pats faktas, žinoma, neduoda pagrindo suniveliuoti minimų profesorių teorinių metodologinių pažiūrų skirtumų. Būtų galima atsižvelgti ir į tai, kokiam *skaitytinios literatūros* kontekste pasirodo klasikinis vokiečių istorijos metodologas

⁵⁷ Lietuviškoji enciklopedija, t. 3. Kaunas, 1935, p. 640; Lietuvių enciklopedija, t. 2. Boston, 1954, p. 431; kalbant apie mūsų dienas, galima atkreipti dėmesį, kad dabartinėje Mokslo ir enciklopedijų leidyklos leidžiamoje „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“ istoriko E. Bernheimo nėra (2003, t. 3), o, pavyzdžiui, į *Wielka encyklopedia PWN* jis yra įtrauktas dėl minėtų istorijos metodologijos darbų (2001, t. 3, s. 474).

⁵⁸ *Bernheim E.* Lehrbuch der historischen Methode. Mit Nachweis der wichtigsten Quellen und Hilfsmittel zum Studium der Geschichte. Leipzig, 1889.

ir jo darbai. Šiuo požiūriu santykio būta ypač nevienodo: nuo savotiško sekimo ir tam tikro E. Bernheimo vadovėlio santraukos *sulietuvinimo* J. Totoraičio kurse⁵⁹ iki E. Bernheimo laikymo vienu iš kelių pamatinių istorijos metodologijos autorių A. Voldemaro kurse⁶⁰ ir ypatingos E. Bernheimo darbų padėties plačioje teorinių ir metodologinių XIX a. pabaigos–XX a. pirmosios pusės tendencijų panoramoje – Levo Karsavino „Istorijos teorijoje“⁶¹. Tai gali provokuoti įdėmiau pažvelgti į E. Bernheimo darbų populiarumą kaip į tam tikrą specifinę problemą.

Grįžtant prie straipsnio pradžioje užmėtos XIX a. pabaigos–XX a. pradžios dviejų istorikos formų perskyros, pabrėžtina, kad E. Bernheimo darbai iliustruoja pir-

miausia istorizmo transformaciją į vėlyvąjį istorizmą ir vieno iš istorizmo pagrindėjų, Leopoldo von Ranke's (1795–1886), prielaidų pritaikymą naujoms sąlygoms.

Šiandieninėje literatūroje rasime ir istorizmo autoritetų santykius kiek suasmeninančių pastebėjimų, kurie rodo, kad E. Bernheimas labai gerbė L. von Ranke (gerokai labiau nei Johanną Gustavą Droyseną (1808–1884)) ir todėl iš esmės transformavo Ranke's mokyklos darbo metodus į sisteminę metodologiją. Nepaisant XIX a. kylančio skepticizmo mokslinio optimizmo atžvilgiu bangos, E. Bernheimas manė, kad L. von Ranke's objektyvųjį idealizmą galima realizuoti ypatingą, griežtą dėmesį telkiant į šaltinių kritikos metodus. E. Bernheimas samprotavo prie Ranke's pridėjęs tik tiek, jog į istorinę interpretaciją įtraukė sociologinį požiūrį:

*Jis neatmeta istorijos dalyvių ir viską mačiusių liudininkų pasakojimų (Berichte), bet jų subjektyvumas ir šališkumas turi būti kontroliuojamas kelių liudininkų tarpusavio santykio.*⁶²

Profesionalių istorikų atliekamų darbų metodinių procesų komentavimas ir buvo E. Bernheimo vadovėlio dėmesio centre⁶³: metodologijai, šaltiniotyrai, euristikai, kritikai, supratimui ir dėstymui skirtos dalys sudaro vadovėlio turinio pagrindą⁶⁴.

Istoriografijos raida neatskiriama nuo vienokių ar kitokių svarbiausių idėjų, arba vadinamųjų *paradigminių* tekstų. Žvelgiant iš platesnės istorijos mokslo raidos

⁵⁹ Vieną iš E. Bernheimo vadovėlio santraukų padarė Vokietijos istorikas jėzuitas, Bažnyčios istorijos, Bažnyčios tėvų ir šventųjų gyvenimo šaltinių leidėjas bei tyrinėtojas Alfredas Leonhardas Federis (1872–1927). Būtent jo istorijos tyrimo metodikos vadovėlis (žr. Feder A. L. Lehrbuch der historischen Methodik. Regensburg, 1924) tapo parankine knyga J. Totoraičio kurse. Apie A. L. Federį J. Totoraitis sakė pradėdamas savo kursą: *Jis padarė santrauką iš Bernheimo. Dar šis tas pridėta. Vadovėlis 300–400 psl. Susilaukė trijų laidų. Trečioji laida vykus. Jos daugiau bus laikomasi*, žr. Istorijos metodas (Z. Ivinskio LU TFF 1927 m. pavasario semestre klausytų prof. Jono Totoraičio paskaitų užrašai) // LNB RS. F. 29, b. 24, l. 2.

⁶⁰ Žr. Lietuvos universitetas. 1925 m. rudens semestro paskaitų apžvalga. Kaunas, 1925, p. 14.

⁶¹ L. Karsavino teorinės literatūros klasifikacijoje ir komentaruose vieni E. Bernheimo darbai yra tarp tų, nuo kurių skaitymo galėtų pradėti istorijos metodologijos *naujokai* (Einleitung in die Geschichtswissenschaft. Berlin, 1926). Kiti priskiriami prie tokių, kurių imtis turėtų jau kiek *pažengusieji* istorijos metodologijoje (Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie. 6 Aufl. Leipzig, 1908). Apie pastarąją studiją L. Karsavinas atsiliepia, kad joje dėstomos pažiūros nėra originalios, visų pagrindinių istorijos metodologijos ir filosofijos klausimų su smulkiais bibliografiniais nurodymais apžvalga yra tačiau tiksli ir sąžininga. „Būtiną informacinę [išskirta – L. Karsavino] priemonę, naudinga net istorikui specialistui“, žr. Karsavinas L. Istorijos teorija. Kaunas, 1929, p. 54–68, 57, 58.

⁶² Byrskog S. Story as History – History as Story: the Gospel Tradition in the Context of Ancient Oral History. Tübingen, 2000, p. 21–22.

⁶³ Blanke H. W. Historiographiegeschichte als Historik. Stuttgart, 1991, S. 243.

⁶⁴ Žr. Bernheim E. Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie. Leipzig, 1908, S. 179–798.

perspektyvos, *istorijos amžiumi* vadinamas XIX šimtmetis baigiasi *kvazipozityvistine*⁶⁵ gaida su daugybe *metodo* knygų, kurių vadovėlinės formos yra ne kas kita, kaip to meto tapimo istoriku, idėjinės profesionalizacijos mokykla. Neabejojama, kad E. Bernheimas buvo ryškiausias tokio standartinio darbo apie istorijos metodą autorius vokiškame istoriografijos kontekste. Tačiau ilgainiui, kai minimo autoriaus istorijos metodui skirti darbai buvo išversti į daugelį kalbų, jis įgijo ir tarptautinę reputaciją⁶⁶. Būdingas šiame kontekste atrodo vieno Londono tarptautinio istorikų kongreso (1913 m.) dalyvio komentaras, skirtas E. Bernheimui, kuris irgi dalyvavo minėtame kongrese, istorijos metodo vadovėliui, – *kurio mokiniai mes visi esame*⁶⁷. Pastaruoju metu pasirodė dvi monografijos⁶⁸, kuriose plačiai gilinamasi į E. Bernheimui intelektualinę biografiją, jo istorijos metodologijos sampratą visumą ir atskirus jos momentus. Svarbią vietą šiuose darbuose taip pat užima E. Bernheimui darbų recepcija tiek atskiro-

se nacionalinėse tradicijose, tiek tarptautiniu lygmeniu. Vis dėlto istorijos metodui skirti darbai neapima daugelio svarbių su istorijos filosofiniu pagrindimu susijusių klausimų. Tai ir bendresnis istorijos kaip mokslo pagrindimas, istorijos sintezės ir interpretacijos, istorinių koncepcijų klausimai, pagaliau – istorijos pasaulėžiūrinės funkcijos arba istorijos kaip žinijos srities egzistavimo visuomenėje klausimai. Vieno stambiausių veikalų, parašytų tarpukariu ir skirtų istorizmo problemoms, autorius, jau minėtas Ernstas Troeltschas (1865–1923), 1922 m. fiksavo, kad patys istorikai nuo XIX a. antrosios pusės tuo mažiau domėjosi savo mokslo filosofiniu pagrindimu ir savo mokslo prasme, kuo ryškiau savo savarankiškus tyrimų metodus įtvirtino vadinamojo *pospekuliatyvinio realizmo* bazėje. *Pospekuliatyvinio realizmo* istorijos moksle požiūriu, pasak E. Troeltscho, visi svarbiausi istorikui specialistui rūpimi klausimai yra išplėtoti mokomaisiais tikslais parašytuose E. Bernheimui ir kitų autorių istorijos metodo vadovėliuose. Šaltinių kritika, rekonstrukcijos technika ir pagalbiniai istorijos mokslai yra šių vadovėlių dėmesio centre, o dalys, pretenduojančios į filosofinį pagrindimą ir rezultatus, yra nepalyginti silpnesnės⁶⁹. Tačiau aišku, kad istoriko profesijos klostymosi ir kiekybinio istorikų skaičiaus didėjimo laikotarpiu būtent praktiškai orientuoti darbai galėjo turėti kur kas didesnę pasisekimą nei filosofiniai istorijos apmąstymai ar juos atliepiančios ieškojimai. Tokiai traktuotei artimi yra R. Torstendahlui tyrimai. Juose XX a. pradžia suprantama kaip nepaprastai svarbi istoriko profesijai. Tai buvo skirtingų fi-

⁶⁵ Aišku, kad E. Bernheimui ir jo istorijos metodologijos darbų santykis su pozityvizmu nėra vienareikšmis. Plačiau apie pozityvizmo termino taikymą XIX a. pabaigos–XX a. pradžios istoriografijai problemas žr. *Norkus Z.* Istorinių idėjų doktrina ir jos transformacijos // *LKMA suvažiavimo darbai*. 1996, t. XVI, p. 62–80; taip pat žr. *Wrzosek W.* (red.). *Problemy współczesnej metodologii historii*. Bydgoszcz, 2009.

⁶⁶ *Woolf D.* *Historiography* // *New Dictionary of the History of Ideas* / Ed. M. C. Horowitz. Vol. 1. New York, 2005, p. xxxv–lxxxviii.

⁶⁷ *Erdmann K. D.* *Toward a Global Community of Historians. The International Historical Congresses and the International Committee of Historical Sciences, 1898–2000*. New York–Oxford, 2005, p. 64.

⁶⁸ Disertacinių darbų pagrindu parengtos monografijos: *Ogrin M.* *Ernst Bernheim (1850–1942). Historiker und Wissenschaftspolitiker im Kaiserreich und in der Weimarer Republik* (Pallas Athene, Bd. 40). Stuttgart, 2012, 374 S. *Kuligowska A.* *Auffassung w koncepcji historii Ernsta Bernheima*. Poznań, 2013, 316 S.

⁶⁹ *Жт. Трѣльч Э.* *Историзм и его проблемы*. Москва, 1994, с. 503–508.

losofinių pastangų (jų įtaką teoriškai mąstantiems istorikams reikėtų įvertinti) rimtai imtis istorijos pažinimo laikas. Tačiau R. Torstendahlis abejoja, ar ryškiausios to laikotarpio filosofinės naujovės (pirmiausia, W. Windelbando, H. Rickerto ir W. Dilthey'aus darbai) suformavo vyraujančią istorikų profesijos kryptį:

Praktiškas požiūris, kurį pristatė Ernstas Bernheimas ir jo labai įtakingas vadovėlis apie istorijos metodą, tapo istorijos padalinii, kurie pradėjo formuotis universitetuose, ir naujo žingsnio istoriko profesijos formavimosi procese pagrindu.⁷⁰

Taigi, konstatuodami E. Bernheimo istorijos metodui skirtų veikalų ir idėjų populiarumą ne tik tarptautinėje istorijos mokslo arenoje, bet ir Lietuvoje, manytina, užčiuopiame vieną svarbiausių istorikos tendencijų, dariusių vienokį ar kitokį poveikį galimoms istorikos ištakoms Lietuvoje. Žinant, kad XX a. pirmieji dešimtmečiai Lietuvoje yra istorijos profesionalizacijos ir nacionalinės istoriografijos tradicijos klostymosi laikotarpis, o E. Bernheimo „Lehrbuch der Historischen Methode“ įkūnijo istorijos moksle naudojamų mokslinių ir techninių istoriko darbo priemonių kodifikaciją⁷¹, vokiečių autoriaus populiarumas neturėtų stebinti. Greičiau atvirkščiai – atsižvelgiant į aplinkybes, būtų netikėta, jeigu LU / VDU profesoriai, dėstę istorijos pažinimo teorijos ir metodologijos kursus, būtų neminėję

E. Bernheimo darbų. Todėl suprantama, kad ir pirmojoje kartoje istorikų, kurie istorijos mokslus baigė jau nepriklausomoje Lietuvoje, minimas autorius išliko įtakingas kaip tam tikras standartas, kanonas. Vienoks ar kitoks santykis, nuoroda į E. Bernheimo darbus ilgainiui tapo tam tikru *gero tono* ženklu, savotiška moksliškumo, mokslinio etalono siekiamybe, sąryšiu su neabejotiniais istorijos mokslo laimėjimais, netgi savotišku santykiu su mokslinio racionalumo istorijos moksle klasika. Todėl iš esmės nėra netikėti nei atsiminimai apie „Bernheimo Bibliją“, nei tai, kad jaunieji istorikai iš jos skolinosi tam tikrų koncepcijų, sampratų ir traktuočių⁷². Maža to, kadangi E. Bernheimo vadovėlis įtraukiamas, pavyzdžiui, į Juozo Jakšto disertacijos literatūros sąrašą, nors tiesiogiai minimas darbas ir niekur nebūtų naudojamas⁷³, tai leidžia samprotauti, pirmiausia, apie tam tikrą duoklę klasikai. Vis dėlto toks akivaizdus E. Bernheimo darbų populiarumas ir jo autoriteto pripažinimas neleidžia daryti išvados, kad, pavyzdžiui, konkrečiai J. Jakšto teorinės metodologinės pažiūros ar net visas Lietuvos istorikos fondas nagrinėjamu laikotarpiu išsitemko išskirtinai *istorijos metodo vadovėlių* istorikos tradicijoje, o kartu ir vėlyvojo istorizmo teorinėje ir metodologinėje bazėje.

Apibendrinant šiame straipsnio segmente išsakytas mintis, būtina pažymėti

⁷⁰ Torstendahl R. Fact, Truth, and Text: The Quest for a Firm Basis for Historical Knowledge Around 1900, p. 308.

⁷¹ Tokia kodifikacija, beje, aiškiai pagrindžia istorijos kaip savarankiškos disciplinos, naudojančios savitus metodus ir savarankišką argumentaciją, statusą. Euristikos ir šaltinių kritikos klausimai, žinoma, yra kaip tik tie, apie kuriuos plačiai gali kalbėti profesionalus istorikas.

⁷² Pavyzdžiui, žr. Ivinskis Z. Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar // Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos Suvažiavimo darbai. 1940, t. 3, p. 321–340.

⁷³ Tiksliau sakant, to neįmanoma pamatyti plika akimi, nes nėra visiškai aišku, koku atveju ir kokia strategija remiantis yra įvertinamas ar kritiškai peržiūrimas vienas ar kitas šaltinis, t. y. nėra visiškai aiškūs J. Jakšto *šaltinių kritikos* šaltiniai, žr. Jakštas J. Vakarų krikščionių mintys apie Romos imperiją iki V amžiaus: istorinė – literatūrinė studija. Kaunas, 1937, p. 245.

ti keletą probleminių klausimų, svarbių tolesniam tyrimui. Suregistruoti keli E. Bernheimo darbų *populiarumo atvejai* neturėtų vesti prie gana skubotos išvados, konstatuojančios, kad vėlyvojo istorizmo metodologinį potencialą įkūnijančių darbų autorius ir jo idėjos buvo išskirtinis, poveikio prasme ypatingas, juo labiau svarbiausias ar net vienintelis besikuriančio Lietuvos istorijos mokslo teorinis metodologinis orientyras. E. Bernheimo darbai yra, pirmiausia, savotiška studentams istorikams skirta darbo abėcėlė, idėjinė ir techninė pa(s)irengimo istoriko darbui mokykla, *naudinga net istorikui specialistui*⁷⁴. Tačiau tai greičiau istorijos mokslo prieangis, profesinio žodyno, pagrindinių techninių priemonių ir operacijų, naudojamų istorikų ceche, sąvadas. Žvelgdami į E. Bernheimo darbų populiarumą Lietuvoje, svarbiausią klausimą galėtume suformuluoti ir taip: ar begimstančiam Lietuvos istorijos mokslui, o kartu ir atsirandančiai istorikai pavyko peržengti studentams privalomo žinojimo slenkstį? Į šį klausimą iš esmės neigiamai atsakoma disertacijos pagrindu parengtoje publikacijoje, kurioje analizuojami ir istorijos teorijos bei metodologijos klausimai tarpukario Lietuvoje. P. Lasinsko knygoje tik trumpai sustojama prie E. Bernheimo⁷⁵, o teorinėms ir metodologinėms LU / VDU istorikų orientacijoms skirtoje dalyje gilinamasi į bendrą teorinių metodologinių tarpukario Lietuvos istorijos mokslo orientacijų situaciją. Konkrečiau žvelgiama į Z. Ivinskio bei

L. Karsavino istorijos teorijos ir metodologijos pozicijas. Kaip ryški išimtis, aiškiai besiskirianti nuo kitų universiteto istorikų, matant tik L. Karsavino teorines metodologines pažiūras, formuluojama bendra tarpukario Lietuvos istorijos mokslą ir istorikos fondą apibūdinanti išvada:

*Tarpukario Lietuvos istorikų teorinėms ir metodologinėms nuostatoms didžiausią įtaką turėjo XIX a. pabaigos – XX a. pradžios vokiečių vėlyvasis pozityvizmas. Tai pasakytina tiek apie vyresnės, tiek apie jaunesnės kartos istorikus, kurių dauguma studijavo Vokietijos universitetuose <...>.*⁷⁶

Tačiau konstatuodami E. Bernheimo istorijos metodologijai skirtų darbų populiarumą, manytina, tik nurodome Lietuvos istoriografijos *moksliskėjimo* kryptį *normalaus mokslo* link, istorijos metodo taikymo ir profesionalizacijos strategiją, vienas ar kitas metodologines aspiracijas, istorijos mokslo savarankiškumo, metodologinės ir disciplininės autonomijos paieškas. Tačiau tai yra tikrai bendra ryški tendencija, kuri, kaip pastebėjome, gerokai susikloja su tarptautiniais istorijos mokslo XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje slinkčių kontekstais ir kuri vis dėlto neišsemia viso prieškarinės Lietuvos istorikos idėjų fondo. Kita vertus, *Istorijos pažinimo teoriją ir metodologiją* LU / VDU dėstę profesoriai (A. Voldemaras ir L. Karsavinas) jau XX a. antrajame dešimtmetyje buvo pasakę kai kurių kritinių pastabų, skirtų autoritetingiems *istorijos metodo vadovėlių* istorikos autoriams (E. Bernheimui, Ch.-V. Langlois ir Ch. Seignobosui)⁷⁷. Tai lei-

⁷⁴ Žr. šio straipsnio 60 nuor.

⁷⁵ Autorius, sustojęs prie Z. Ivinskio pažiūrų, detalizavo, kad jis savo straipsnyje „Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar“ rėmėsi E. Bernheimu, žr. *Lasinskas P.* Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete (1922–1940), p. 119–120.

⁷⁶ Žr. ten pat, p. 293.

⁷⁷ Žr. *Voldemaras A.* Kas reiktų daryti tyrinėjant senovės Romos istorikų raštus // *Vairas*. 1914, Nr. 9, p. 13–16; *Карсавин Л.* Основы средневековой религиозности в XII–XIII веках, преимущественно в Италии. Петроград, 1915, с. VIII–XVI.

džia kiek suprobleminti žinomų istoriografijos autoritetų traktavimo klausimą. Atitinkamai galima kelti prielaidą, kad istorikos, teorinių metodologinių istorijos svarstymų visuma Lietuvoje iki 1940 m. neliko tik aptartai studentišškai idėinei profesionalizacijai skirta mokykla. Į tai būtų galima gilintis norint pagrįsti šią prielaidą – tai aptarsime paskutiniame šio straipsnio segmente.

3.2. Keli probleminiai klausimai šiandienos tyrimams

Problemų grupę, kuri atsiveria norint pažinti prieškarinio Lietuvos istoriką per universitetinius istorijos teorijai ir metodologijai skirtus kursus, apibūdinsime kaip susijusią su profesoriaus A. Voldemaro veikla. Į tai, kad LU veiklos pradžioje Humanitarinių mokslų fakulteto Raštų I knygoje (1925), kurios redaktorius buvo A. Voldemaras, pasirodė gana glausta, tačiau konceptuali istorikos tendencijų apžvalga⁷⁸, nėra atkreiptas pakankamas dėmesys (dažniausiai tas darbas išvis nepastebimas). Galima suprasti, kodėl A. Voldemaro „Universitetas ir mokslas“ nebuvo įtrauktas į 1991 m. pasirodžiusią „Lietuvos filosofinės minties istorijos šaltinių“ antologiją⁷⁹. Čia kalta, tikėtina, jau nuo ketvirtąjo dešimtmečio nusitęsusi, dažnai labai ideologizuoto požiūrio į A. Voldemarą tradicija. Tam tikros iš vieno ar kitų šaltinių kylančios ignoracijos esama ir šiandien. Minimos A. Voldemaro studijos nerasia ne tik skyriuose, skirtuose prieškarinio Lietuvos istorikų teorinėms metodologinėms

orientacijoms⁸⁰ arba istorikų produkcijai⁸¹, darbe, skirtame kolektyvinei istorikų biografijai⁸², tačiau jos nėra ir LU / VDU leidinių istorinių publikacijų bibliografijoje. Istorinių publikacijų bibliografinis sąrašas sudarytas atsižvelgiant į *istorinio tyrimo požymius turinčių publikacijų* kriterijų. Tarp *istoriografijai ir istorijos metodologijai* priskirtų publikacijų įtraukti trumpi straipsneliai (pavyzdžiui, apie „Istorijos žinias kitur“ arba apie „Lietuviškąją sekciją slavotyros atstovų suvažiavime“), tačiau mūsų minimos studijos nėra⁸³. Pagrindinė to priežastis, matyt, yra ta, kad A. Voldemaro studijos „Universitetas ir mokslas“ objektas yra platesnis, o trečias skyrius, skirtas istorikai, tarsi *paskęsta* įvairiuose mokslo ir idėjų istorijos kontekstuose. Šiame darbe A. Voldemaras daro plačius ekskursus į įvairias Vakarų intelektualines tradicijas, pradedant senovės graikais ir baigiant svarbesniais savo gyvenamojo laiko autoriais.

Čia keliama klausimai: ką turi duoti universitetas savo mokiniams ir visuomenei; kas yra mokslas; kokia vieta mokslų klasifikacijose tenka istoriškiesiems mokslams (istorijai, jurisprudencijai, filologijai) ir koks galimas jų, kaip mokslų, pagrindimas; koks yra ryšys tarp mokslo ir visuomenės, kurioje mokslas gimsta ir funkcionuoja, raidos; kokie universitete,

⁷⁸ Žr. Lasinskas P. Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete (1922–1940), p. 99–149.

⁸¹ Žr. ten pat, p. 150–291.

⁸² Žr. Selenis V. Lietuvos istorikų bendrija 1918–1944 metais: kolektyvinės biografijos tyrimas. Vilnius, 2007, p. 173. A. Voldemaras, beje, šiame darbe tik su tam tikromis išlygomis (ypač kaip istorijos darbų recenzentas) įtraukiamas ir į tarpukario Lietuvos istorikų bendriją, žr. ten pat, p. 28.

⁸³ Žr. Lasinskas P. (sud.). Istorijos publikacijos Vytauto Didžiojo universiteto leidiniuose // Lietuvos istorijos metraštis. 2003/2. Vilnius, 2005, p. 127–148.

⁷⁸ Žr. šio straipsnio 38 nuor.

⁷⁹ Macevičius J. (red. koleg. pirm.). Lietuvos filosofinės minties istorijos šaltiniai. T. 2: XIX a. vidurys – 1940 m. Vilnius, 1991, p. 419–421.

taigi ir moksle, yra mokslininkų tipai ir t. t. Vienaip ar kitaip, trečiajame minimo darbo skyriuje pristatomi įvairūs istorijos kaip mokslo teoriniai pagrindimai, t. y. istorijos (istoriografijos) teorijos (istorikos) idėjų variantai. Akivaizdžiai labiausiai remiamasi šiame straipsnyje išskirtos antrosios istorikos formos, t. y. kritinės istorijos filosofijos, autoriais. Iš esmės šis A. Voldemaro darbo skyrius yra savotiškas eskizas arba įvadiniai pradmenys tos problematikos, kurią po septynių dešimtmečių Lietuvoje plačiai apžvelgė Z. Norkus savo „Istorikoje“. Jei sudarytume sąrašą autorių, kuriuos analizuoja arba į kuriuos bent atkreipia dėmesį A. Voldemaras (1925 m.) ir Z. Norkus (1996 m.), gautume ne vieną sutapimą⁸⁴. Tai suprantama, nes iš bet kurio XX a. taško žvelgiant didieji XIX a. vidurio–XX a. pradžios istorikos autoriai ir autoritetai lieka tie patys. Tačiau 1925 m. tekstas, kaip teigėme, nėra sulaukęs daugiau dėmesio. Vienintelis atvejis, kai Lietuvos istoriografijos, istorijos metodologijos ir istorikos raidos tyrimuose į A. Voldemaro darbą yra atkreiptas fragmentiškas dėmesys, susijęs su šiame straipsnyje plačiau apžvelgtu A. Ragauskio straipsniu⁸⁵. Jame, apibendrinant A. Voldemaro pažiūras, teigiama, kad „<...> jo mokslinio pažinimo samprata artima Maxo Schelerio sampratai, o istorijos metodologijos samprata eklektiška, gan tiksliai atspin-

dinti XX a. pradžios situaciją“⁸⁶. Tačiau iš šios išvados susidaro įspūdis, kad minėtą A. Voldemaro pažiūrų artimumą M. Schelerio mokslinio pažinimo sampratai nustatė pats teksto autorius, o tai viso labo tėra A. Voldemaro pastebėjimo apie savo paties pažiūras pakartojimas:

Mūsų išdėstytoms pažiūroms ne viename punkte artimos yra Kelno profesoriaus Šelerio nuomonės, kurias jis išdėstė „Žinojimo sociologijos problemose“. Šeleris irgi išsina ne iš vieno žmogaus, bet iš žmonijos. <...> Yra ir daugiau punktų, kur mano reiškiamos mintys artimos Šelerio. Jo raštas duoda eilę išvadų, kurios būsią motyvuotos vėliau „Filosofiškoj Antropologijoje“, kuri neužilgo turės išeiti.⁸⁷

Vienaip ar kitaip, konstatuojamas M. Schelerio ir A. Voldemaro pažiūrų artimumas lieka *pažodinio fiksavimo* stadijos. Bet kuriuo atveju šioje vietoje atkreiptinas dėmesys ir į platesnį šio sąryšio kontekstą, kuris reikalauja ir detalesnės interpretacijos⁸⁸.

Taigi, A. Voldemaro „Universitetas ir mokslas“ svarstyti kaip svarbus istori-

⁸⁶ Ragauskas A. Keletas pastabų dėl istorijos metodologijos tarpukario Lietuvoje, p. 67.

⁸⁷ Voldemaras A. Universitetas ir mokslas, p. 208–209. Pažymėtina, kad A. Voldemaras, išnašoje kalbėdamas apie „Žinojimo sociologijos problemas“, teigė, kad šį veikalą nurodė ir suteikė mano draugas prof. I. Tamošaitis.

⁸⁸ Pavyzdžiui, vien tai, kad Lietuvoje 1925 m. pirmajame „HMF Raštų“ tome buvo savotiškai reaguota į 1924 m. pokyčius Vakarų humanistikoje, galėtų būti pakankamai įkalbingas ir interpretacijos reikalaujantis momentas. Pažymėtina, kad dabartinėse humanitarinių ir socialinių disciplinų istorinės raidos traktuotėse *žinojimo sociologijos* vienu iš atskaitos taškų laikomas minėtas M. Schelerio 1924 m. darbas (M. Scheleris yra ir termino *Wissenssoziologie* autorius), o platesnio paaiškinimo ieškoma trečiojo dešimtmečio Vokietijos intelektualinėje situacijoje, žr. Berger P. L., Luckmann Th. Socialinis tikrovės konstravimas: žinojimo sociologijos traktatas. Vilnius, 1999, p. 14, 17–22, 24, 26.

⁸⁴ Pavyzdžiui, abiem atvejais aptariami A. Comte'o, H. Spencerio, W. Windelbando, H. Rickerto, W. Dilthey'aus, B. Croce's ir kitų filosofų, teoretikų minties kontekstai.

⁸⁵ Žr. 21 nuor. A. Ragauskas atkreipė dėmesį, kad A. Voldemaras „Universitete ir moksle“ teigė, jog *daugeliui Rickerto išvedžiojimų reikia pritarti*, tačiau nepastebėjo, kad A. Voldemaras tame pačiame tekste pasakė ir tai, dėl ko nepritaria H. Rickertui, žr. Voldemaras A. Universitetas ir mokslas, p. 165–177.

kos prieškario Lietuvoje šaltinis. Tai lemia keletas veiksnių. Pirmiausia, žinant, kad laikotarpis, kai A. Voldemaras skaitė istorijos teorijai ir metodologijai skirtą kursą, ir „Universiteto ir mokslo“ publikavimo laikas daugiau ar mažiau sutampa (trečiojo dešimtmečio vidurys), ir tai, kad pastarajame darbe analizuojamos kiek platesnės mokslinio žinojimo ir jo visuomeninės prigimties problemos, galima daryti prielaidą, kad būtų gana nelengva įsivaizduoti, jog apie istorijos mokslą ir istorinį žinojimą universitetiniame kurse būtų svarstyta visiškai kitoje perspektyvoje. Antra, kadangi šiame šaltinyje, remiantis W. Jame-so tiesos samprata, ginama tezė, kad tiesą apibrėžti individualiai (kiek žmonių – tiek tiesų) būtų nepakankama, nes *vienas žmogus – tai metafiziškas prasimanymas*, ir konstatuojama visuomeninė tiesos ir jos paieškų prigimtis, galima teigti, jog tai vienas pirmųjų šaltinių, kuriame teoriškai artikuliuojamas Lietuvos nacionalinės istoriografijos ir, apskritai, humanistikos reikalingumo bei savarankiškumo klausimas. Teigiant, kad žmonija, susidedanti iš kultūriškųjų tautų, ne balsavimo keliu reiškia pritarimą tiesoms ir vertinimams, o socialinio darbo pasidalijimo keliu (kultūriškosios tautos turi tam tikras institucijas, kurių darbas ir tikslas yra ieškoti naujų mokslo tiesų ir *nešti jas visuomenei*)⁸⁹, šiame šaltinyje gana subtiliai grindžiamas nacionalinio mokslo (taigi, ir istoriografijos) specifikos klausimas, kuris buvo daugelio prieškario istorikų žiūros ir svarstymų lauke⁹⁰. Trečias momentas, į kurį galima at-

kreipti dėmesį, yra tai, kad aptariamas šaltinis yra to paties laikotarpio, kai A. Voldemaras pirmą kartą kaip Lietuvos atstovas dalyvavo tarptautiniuose istorijos mokslo (Belgija, 1923)⁹¹ ir sociologijos (Italija, 1924)⁹² kongresuose. Ketvirta, grįžtant prie šio šaltinio ir A. Voldemaro istorijos teorijos ir metodologijos kurso LU sąryšio, keltinas klausimas, kokią poveikį A. Voldemaro kursas galėjo turėti jauniešiams, XX a. trečiame dešimtmetyje dar LU studentams, o nuo ketvirto dešimtmečio plačiau pradėjusiems reikštis istorikams. Žinant, kad kai kurie HMF studentai, vėliau tapę HMF jaunesniojo mokslo personalo nariais, buvo A. Voldemaro teorinio metodologinio kurso klausytojai (pavyzdžiui, J. Jakštas⁹³, A. Vasiliauskas⁹⁴), neturėtų stebinti tam tikras interesų ir istoriografinių traktuočių paralelizmas. Pavyzdžiui, tiek „Universitete ir moksle“, tiek kitose publikacijose A. Voldemaras atkreipia dėmesį į H. Rickerto aksiologinę istoriografijos pagrindimo teoriją, pažvelgia į istoriografiją, istorijos mokslą vadinamosios *gyvenimo filosofijos* požiūriu, o J. Jakštas

tika // Vairas. 1935, Nr. 12, p. 388–395.

⁹¹ Žr. *Compte rendu du Ve Congrès international des Sciences historiques*. Bruxelles, 1923. Taip pat žr. Augustino Voldemaro, V-ojo tarptautinio istorikų kongreso, vykusio Briuselyje 1923 m. balandžio mėn., dalyvio, nario bilietas // LMAVB RS. F. 172, b. 19, l. 5.

⁹² Žr. *Römeris M.* Trečiasis tarptautinis sociologijos kongresas Romoje // Lietuvos universiteto Teisių fakulteto darbai. T. 2, kn. 1, p. 2–12.

⁹³ J. Jakštas 1926 m. pas prof. A. Voldemarą išlaikė *Romėnų valstybinės teisės ir Istorijos mokslų teorijos ir metodologijos* įskaitas, vėliau įsirašė *Istriškojo žinojimo teorijos* egzaminui, kurį 1926 m. rugsėjo 24 d. išlaikė įvertinimu „labai gerai“ (komisija: A. Voldemaras, J. Yčas, P. Gronskis) // LCVA. F. 631, ap. 10, b. 1096, l. 68, 72.

⁹⁴ 1926–1927 m. A. Vasiliauskas lankė šiuos A. Voldemaro kursus: *Romėnų valstybinę teisę, Senovės istoriją, Istoriško žinojimo teoriją ir metodologiją* // LCVA. F. 631, ap. 10, b. 255, l. 76–82.

⁸⁹ Žr. *Voldemaras A.* Universitetas ir mokslas, p. 193–205.

⁹⁰ Pavyzdžiui, žr. *Šapoka A.* Raskim lietuvių Lietuvos istoriją // *Naujoji Romuva*. 1932, Nr. 21, p. 481–482. *Matusas J.* Istorijos mokslas ir tautinė poli-

buvo bene pirmasis Lietuvos istorikas, šiems klausimams paskyręs atskiras publikacijas⁹⁵.

Žvelgiant plačiau į A. Voldemaro veiklą ir vietą tiek Lietuvos istorijos moksle, tiek istorikos idėjų lauke, dar reikės atkreipti dėmesį į „Universitetą ir mokslą“ ir kitus darbus retrospektyviu požiūriu ir bandyti atsakyti į tokį klausimą: kokie A. Voldemaro intelektualinės biografijos fragmentai yra svarbiausi, ieškant atsakymo į klausimą, kaip atsitiko, *kokiais keliais* ir / ar dėl kokių socialinių ryšių A. Voldemaras pateko į vienu iš *naujosios istorijos* (pranc. *nouvelle histoire*) tėvų vadinamo H. Berro⁹⁶ 1925 m. organizuotą *Tarptautinį sintezės centrą* (*Centre International de Synthèse*), kuris tuometinėje Europoje buvo tarp ryškiausių tarpdisciplininių studijų centrų⁹⁷. Į tai, kad A. Voldemaras priklausė *Tarptautinio sintezės centro* Istorinės sintezės sekcijos narių grupei, taip įsiterpdamas tarp tokių ryškių prieškarinio istorikų, sociologų ir filosofų kaip Henri Berras, Marcas Blochas, Lucienas Febvre'as, Marcelis Maussas, François Simiand, Ernstas Cassireris, Alfonsas Dopschas, Johanas Huizinga, Josefas Šusta ar

Oscaras Haleckis ir kt.⁹⁸ (Bulletin du centre..., 1926–1930), šiandieniniuose istoriografiniuose tyrimuose dėmesys dar nebuvo atkreiptas.

Istorinės sintezės sekcija (*Section de Synthèse Historique du Centre international*) buvo platesnio institucinio ir intelektualinio darinio – *Tarptautinio sintezės centro* (*Centre international de synthèse*) padalinys. Šis centras išplėtojo savo veiklą tuomet, kai 1924 m. H. Berro įsteigtą fondą (*Fondation „Pour la science“*) visuomeniškai naudingai ir aktualiui 1925 m. lapkričio 26 d. dekretu pripažino Prancūzijos valstybės taryba. Fondo tikslas buvo tarptautiniu mastu koordinuoti mokslinius tyrinėjimus, įveikiant pernelyg siaurų specializacijų sukeliamus mokslinės komunikacijos nepatogumus. Nors *Tarptautinio sintezės centro* veikloje dalyvavo įvairių specialybių pasaulinio garso mokslo atstovai (pradedant Albertu Einšteinu, Ernestu Rezerfordu ir kt.), buvo numatytos *Gamtos mokslų sintezės* ir *Bendrosios sintezės sekcijos*, ryškiausių veiklos rezultatų pasiekė pirmoji – *Istorinės sintezės sekcija*⁹⁹. Tai buvo tam tikras istoriografijos atnaujinimo, istorijos, filosofijos ir sociologijos bendradarbiavimo, istorijos teorijos, mokslo istorijos ir istorinės sintezės (pačių *Istorinės sintezės sekcijos* sumanytojų žvilgsniu sekcija turėjo tapti savotiška istorinės sintezės laboratorija) forumas¹⁰⁰.

⁹⁵ Žr. *Jakštas J.* Istorijos mokslas ir gyvenimas // *Vairas*. 1932, Nr. 10, p. 84–88; *Jakštas J.* Vertybės istorijoj // *Vairas*. 1934, Nr. 7, p. 257–266.

⁹⁶ Pasakytina, kad 1920 m. H. Berro pastangomis organizuotoje enciklopedinio pobūdžio leidinių serijoje „L'Évolution de l'humanité“ pasirodė M. Blocho „Feodalinė visuomenė“ („La Société féodale“, 1939–1940) ir L. Febvre'o „Netikėjimo problema XVI a. Rablė religija“ („Le Problème de l'incroyance au XVIe siècle. La Religion de Rabelais“, 1942).

⁹⁷ Plačiau apie tai žr. *Cole M. D.* The Idea of Historical Synthesis, Henri Berr and the relationship between History and Sociology in France at the Beginning of the Twentieth Century // *Sheffield Online Papers in Social Research*, ShOP Issue 8: Prieiga per internetą: <<http://www.shef.ac.uk/socstudies/Shop/8cole.pdf>> [žiūrėta 2014 02 18].

⁹⁸ Bulletin du centre International de synthèse, section de synthèse historique. 1926, N°1, p. 30–31; 1926, N°2, p. 34–35; 1927, N°3, p. 54–55; 1927, N°4, p. 49–50; 1928, N°5, p. 57–58; 1928, N°6, p. 51–52; 1929, N°7, p. 49–50; 1929, N°8, p. 37–38; 1930, N°9, p. 64–65.

⁹⁹ Žr. *Berr H.* „Pour la science“ // *Revue de synthèse historique*. 1925, XL, N°118–120, p. 5–16.

¹⁰⁰ Žr. *Biard A., Bourel D., Brian É.* (ėds.). *Henri Berr et la culture du XXe siècle*. Paris, 1997; *Таран Л. В.*

Vis dėlto pažymėtina, jog nėra pakankamai duomenų, kad galėtume lengvai atsakyti į klausimą – kiek į šį forumą ir jo veiklą galėjo būti įsitraukęs A. Voldemaras? Atsakymui į šį klausimą reikėtų specialaus tyrimo, tačiau, tikėtina, įsitraukimas buvo fragmentiškas, nes bent jau minimo centro veiklos pradžia sutampa su A. Voldemaro aktyvios veiklos politikoje laikotarpiu (1926–1929 m.). Vienaip ar kitaip, istoriografijos ir istorikos požiūriu įdomu atkreipti dėmesį į tam tikrą idėjų paralelizmą ir platesnį europinį kontekstą.

Dabar, kai yra surasti ir trumpai apibūdinti¹⁰¹ A. Voldemaro universitetinio teorinio metodologinio kurso rankraščiai¹⁰², turime galimybę naujai pažvelgti į klausimą – ką Lietuvos universiteto HMF studentams dėstė A. Voldemaras savo *Istoriškojo žinojimo teorijos ir metodologijos* kurse, skaitytame 1925–1926 m., ir kokių ryšių šis kursas turėjo su istorikos situacija prieškario Lietuvoje.

Tai buvo filosofškai orientuotos istorikos kursas, ieškantis integruoto žinojimo ir mokslo *moksliskumo* pagrindo, klausiantis, kaip istorijos mokslas dera su kitais mokslais, koks tikro žinojimo šaltinis, einantis prie mokslo filosofijos vystymosi įvairiais laikotarpiais, pradedant senovės Graikija, ir mėginantis inicijuoti *teoretiskos nuomonės* susidarymą apie tai, kas ilgalaikėje perspektyvoje buvo vadinama *istoriška filosofija*. Kursas, kurį sudarė dvy-

likos paskaitų ciklas, apėmė platų mokslo filosofijos ir istorijos kaip mokslo pagrindimo problematikos horizontą¹⁰³. Rimtesnė atida šiam kursui, tikėtina, suteiktų naujų spalvų ne tik A. Voldemaro veiklai ir intelektualinei biografijai, bet ir prieškario Lietuvos istorikos lauko pažinimui.

Svarstydami kai kuriuos probleminius šiandienos tyrimų klausimus, daugiausia dėmesio skyrėme kai kuriems A. Voldemaro darbams ir veiklai. Mat norėta akcentuoti, pagrįsti A. Voldemaro „Universiteto ir mokslo“ vieno skyriaus *teisėtą* priskyrimą istorikos svarstymų sričiai, pristatyti A. Voldemaro priklausymą prancūziškai *Istorinės sintezės sekcijai*. Galima daryti prielaidą, kad A. Voldemaras, ypač į istoriografiją žvelgiant istorikos požiūriu, buvo viena įdomiausių prieškario Lietuvos

¹⁰³ Turinio požiūriu į šį ciklą įėjo: filosofijos, filosofinio žvilgsnio reikalingumo pagrindimas; mokslo samprata senovės Graikijoje; R. Descartes'o ir G. Vico, pranokusio savo laiką ir iš dalies artimo sociologijos idėjoms, mokslo filosofijos; A. Comte'o sociologijos ir pozityvizmo samprata, K. Marxo koncepcijos ryšys su pozityvizmu; dvasios filosofija XIX a. Vokietijoje, nomotetinių ir ideografinių mokslų perskyra, H. Rickerto istoriografijos teorija; gamtos mokslų raidos ir jų pateikiamo žinojimo tikrumo įvertinimas, pavyzdžiai ir kritika; *psichinio gyvenimo* kategorijos ir jos svarbos pažinime peržiūra [čia analizuojama psichologijos svarbos istorijos mokslui tema]; tiesos pažinimo sąlygų ir tiesos reliatyvumo problematika [čia žvelgiama į mokslinių tiesų socialinį sąlygotumą, tiesos ir mokslinės tiesos socialumą]; W. Jameso tiesos samprata ir jo filosofinis pragmatizmas; evoliucionistinė pasaulio raidos samprata; ribos tarp mokslinio ir nemokslinio žinojimo (pažinimo) paieškos; istorijos kaip mokslo apibrėžimo paieškos; antikinės, viduramžių, XVI–XIX amžių istoriografijos vystymosi charakteristikos, tuometinės istorijos principai ir jų raida; istorijos ir visuomenės mokslų artimumo problematika; istorijos reikšmė, priežastinumas ir jo formos istorijoje, istorijos vystymosi laipsniai; ciklas užbaigiamas tokiais klausimais – kas rūpi šių dienų istorikams, į ką jie gilinasi, kokios galimos tyrimų kryptys, kokia istorijos mokslo ateitis? Žr. ten pat, p. 31–39, 116–220). Dėl savo originalaus pobūdžio šis kursas, žinoma, vertas atskiro detalesnio ir platesnio apibūdinimo.

Теория исторического синтеза Анри Берра // Французский ежегодник 1968. Москва, 1970, с. 364–375.

¹⁰¹ Žr. Selenis V. Augustinas Voldemaras – mokslininkas, virtęs politiku // Kultūros barai. 2013, Nr. 3, p. 74–77.

¹⁰² Žr. Voldemaras A. Kurso *Istoriškojo žinojimo teorija ir metodologija* užrašai // LCVA. F. 378, ap. 13, b. 7, l. 31–39, 116–200.

istoriografijos asmenybių. Tad mėginta šio atvejo požiūriu formuluoti tam tikrą problemų lauką, orientuotą į prieškario Lietuvos istorikos tyrimą.

Tačiau tai, žinoma, nereiškia, kad kitais atvejais, minėtų L. Karsavino ir J. Totoraičio istorijos teorijos ir metodologijos kursų požiūriu, tyrimų problemos yra mažiau ryškios. Tiek vienu, tiek kitu atveju turime istorikos sampratą įkūnijančius darbus. Vis dėlto kaip tie darbai matomi, suvokiami – čia esama didelių skirtumų. J. Totoraičio darbas traktuojamas itin plačioje paletėje: pradedant tuo, kad kartais jis nelaikomas reprezentuojančiu J. Totoraičio kūrybą¹⁰⁴, o baigiant tuo, kad jam teikiama ypatinga reikšmė tuo aspektu, kad, suradus Z. Ivinskio darytus J. Totoraičio kurso užrašus ir remiantis keliais kitais argumentais, daromas apibendrinimas, kad Z. Ivinskis – J. Totoraičio pėdomis sekęs istorikas¹⁰⁵. Čia reikia atkreipti dėmesį į tai, kad J. Totoraičio kursas buvo standartinis istorijos metodo vadovėliuose plėtos problematikos išdėstymas. Todėl kažin ar verta taip ryškiai autorizuoti tai, ką Z. Ivinskis gavo iš J. Totoraičio. Kita vertus, manytina, kad su J. Totoraičio „Istorijos metodologijos užrašais“ yra susijęs savotiškas tyrimų situacijos paradoksas: įrodinėjant, kad teorinis metodologinis Lietuvos istorijos mokslo potencialas prieškariniu išsiteko (arba – pasiekė) vėlyvojo istorizmo bazėje (kurios svarbią dalį sudarė *istorijos metodo vadovėlių* istorika), nekreipiamas dėmesys į J. Totoraičio skaitytą kursą¹⁰⁶,

t. y. į tai, kas būtų bene iliustratyviausias akivaizdžiai apčiuopiamas pavyzdys, svarstant minėtą tezę. Turint galvoje, kad J. Totoraičio kurse atkartojama (sekama, sulietuvinama) vėlyvojo istorizmo istorijos metodo vadovėliuose plėtotą problematiką¹⁰⁷, jo *įtakingumui* svarstyti, tikėtina, tinkamas problemų laukas būtų tas, kurį formulavome kalbėdami apie E. Bernheimo darbų populiarumą. Kitaip sakant, probleminis klausimas būtų formuluotinas taip: ar TFF, kur buvo skaitomas J. Totoraičio *Istorijos metodologijos* kursas, atsirado tokių studentų istorikų, kurie būtų bandę peržengti vadovėlinę istorijos metodo prieangį ar net įveikti tam tikrus vėlyvojo istorizmo teorinėje bazėje išryškėjusius nenuoseklumus?

L. Karsavino teorinis metodologinis palikimas sudaro dar vieną platų probleminių klausimų ratą šiandienos tyrimams. Istorikos plačiąja prasme požiūriu L. Karsavino pažiūros ir darbai kone sutartinai labai gerai įvertinti šiandieniniuose tyrimuose:

*Šiaip ar taip, L. Karsavino darbai – tai kol kas svariausias bandymas Lietuvoje istorijos metodologijos srityje. Ne veltui jo pažinimo koncepcija sulaukė konservatyvių filosofų kritikos.*¹⁰⁸

Toks įvertinimas, beje, akivaizdžiai disonuoja su tuo, kas apie L. Karsaviną sakoma šiandieninėje lietuviškoje mokslo populiarinimo literatūroje: *L. Karsavino kultūros istorijos tyrinėjimams trūksta tuometinės kultūros filosofijos principų*

¹⁰⁴ Žr. Lasinskas P. Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete (1922–1940); Selenis V. Lietuvos istorikų bendrija 1918–1944 metais: kolektyvinės biografijos tyrimas.

¹⁰⁵ Žr. Ragauskas A. Keletas pastabų dėl istorijos metodologijos tarpukario Lietuvoje, p. 69.

¹⁰⁶ Žr. Lasinskas P. Prieškario Lietuvos istoriografija: metodologinių orientyrų paieška, p. 89–97.

¹⁰⁷ Žr. Totoraitis J. Istorijos metodologijos užrašai.

¹⁰⁸ Žr. Ragauskas A. Keletas pastabų dėl istorijos metodologijos tarpukario Lietuvoje, p. 67–68. Taip pat žr. Lasinskas P. Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete (1922–1940), p. 137–149, 293.

taikymo¹⁰⁹. Pastaroji tezė gana svetimkūniškai atrodo šiandieninių istoriografinių tyrimų Rusijoje kontekste, kur, tyrinėjant L. Karsavino mokslinį palikimą, prieinama išvada, kad L. Karsavino istorijos teorijos ir filosofijos, prieigos prie istorijos pažinimo idėjos, išplėtos darbuose „Įvadas į istoriją: istorijos teorija“ (1920) ir „Istorijos filosofija“ (1923), nebuvo pakankamai įvertintos istoriko filosofo amžininkų ir pasirodė savotiškai užkonservuotos iki *pareikalavimo* XX a. pabaigos Rusijos istoriografijoje¹¹⁰. Maža to, ikirevoliuciniai L. Karsavino darbai ir teorinė metodologinė perspektyva, įrodinėjama, egzistavo viename profesiniame ir intelektualiniame lauke su jo amžininkais, prancūzų istorikais H. Berru, L. Febvre'u, M. Blochu. L. Karsavino darbas, pasak A. L. Jestrebickajos, sudarė vieną ankstyviausių individualios *tarpdisciplininės sintezės* pavyzdžių naujame istorijos ir filosofijos bei jų tarpusavio santykio supratime¹¹¹.

L. Karsavino veiklos Lietuvoje tyrinėjimai ir teorinių metodologinių pozicijų komentavimai, apsiribojantys *lietuviškais masteliais*, neretai neleidžia nei paneigti, nei patvirtinti bendresnio pobūdžio istoriografinių tyrimų pamatinių tezių. Būtent tai gali būti svarbus to, kad tyrimuose ryškėjantis L. Karsavino pažiūrų vaizdinys yra apibrėžiamas neigiamai, elementas: *L. Karsavino teorinės nuostatos gerokai*

skyrėsi nuo kitų universiteto istorikų pažiūrų <...>.¹¹² Ar buvo Lietuvoje tokių istorikų, kurie būtų artimi L. Karsavino nuostatom, arba tokių, kuriems L. Karsavino nuostatos buvo artimos, – į šiuos klausimus kol kas istoriografijoje nėra pakankamai įsigilinta. Pažymėtina, kad istorikai J. Jakštas ir V. Trumpa neretai laikomi ryškiausiais tam tikrų konceptų, traktuočių, L. Karsavino požiūrio į istorijos teoriją ir metodologiją sekėjais. Akiivaizdu, kad jie, kaip, beje, ir kai kurie kiti tuometiniai jaunieji istorikai¹¹³, turėjo tam tikrų, daugiau ar mažiau ryškių, sąlyčio taškų su L. Karsavinu, tačiau pati *mokytotojo-mokinio* problema, manytina, turėtų būti teoriškai pagrįsčiau artikuliuojama tam, kad atsakytume į klausimą – ar istorikos, teorinių metodologinių nuostatų srityje ar kitose srityse L. Karsavinas Lietuvoje turėjo mokinių, sekėjų, šalininkų?

Siektiniausia, panašu, galėtų būti L. Karsavino pažiūrų kompleksiško tyrimo strategija. Kalbant apie L. Karsavino atvykimą į Lietuvą, neretai sakoma, kad jis čia atvykęs jau kaip subrendęs mokslininkas, tačiau dėmesys L. Karsavino ikirevoliuciniam ar Berlyno–Paryžiaus (1922–1927) kūrybos laikotarpiams Lietuvoje lieka minimalus. Todėl nepakankamai

¹⁰⁹ Visuotinė lietuvių enciklopedija. T. IX. Vilnius, 2006, p. 494.

¹¹⁰ Ж. Репина Л. П., Зверева В. В., Парамонова М. Ю. История исторического знания. Москва, 2006, с. 204.

¹¹¹ Ястребицкая А. Л. Лев Платонович Карсавин. Творчество историка и историографический процесс // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории / Под ред. Л. П. Репиной. Выпуск 6. Москва, 2001, с. 80–117.

¹¹² Lasinskas P. Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete (1922–1940), p. 293.

¹¹³ Pavyzdžiui, VDU studentas, vėliau asistentas A. Vasiliauskas 1932 m. pristatė L. Karsavinui savo 73 lapų diplominį darbą *Bažnyčios valstybės susidarymas*, kuriame ištisai remiamasi L. Karsavino darbais ir jie cituojami (l. 16, 23, 24, 25, 26, 30, 32, 38, 39, 42, 51, 53, 54, 56, 59, 62, 65, 67, 68, 70). L. Karsavinas prie šio darbo parašė tokią pastabą *Kad ir kompiliatyvinio pobūdžio, bet sąžiningai atliktas darbas. Autorius, kiek begalėdamas, stengėsi remtis šaltiniais. Ne jis kaltas, kad Univ-to bibliotekose nėra tų šaltinių leidinių ir kad autorius turėjo ieškoti tekstų knygos. Gerai. 1932 06 01. Leonas Karsavinas* // LCVA. F. 631, ap. 10, b. 255, l. 1–73.

įtikina L. Karsavino pažiūrų analizė tekste, kurio pradžioje sakoma, kad į Lietuvą L. Karsavinas atvykęs kaip susiformavęs mokslininkas, vėliau komentuojami Lietuvoje paskelbti darbai, o galiausiai grįžtama prie to, kad L. Karsavino pažiūros susiformavo dar studijuojant Sankt Peterburge, dalyvaujant medievisto Ivano Grevso seminaruose¹¹⁴. Tyrinėjimams čia kyla tam tikra rizika. Išoriškai ir gana mechaniškai suskaldant ir padalijant asmenybės kūrybinį palikimą į sociokultūriškai svarbius, tačiau individualios kūrybos požiūriu išorinius veiksnius¹¹⁵, tarsi panaikinama galimybė integraliai pažvelgti į *psichinį dvasinį* procesą, kuriam tiek daug dėmesio skyrė pats L. Karsavinas. Pagaliau, kalbėdami apie L. Karsavino istorijos sampratą, teorines metodologines pozicijas, jo istorikos sampratos sklaidą ilgalaikėje perspektyvoje, turime galimybę, o gal ir pareigą į autorių pažvelgti *karsaviniškai*.

Išvados

1. Kadangi ne visi prieškario Lietuvos universitetinės istorikos šaltiniai, netgi tie, kurie žinomi kaip susiję su istorijos teorijos ir metodologijos kursais, dėstytais LU / VDU, yra atsidūrę šiandieninio istoriografinio tyrimo, skirto istorikai, analizės lauke, tai šio straipsnio išeities taškas buvo labiau preskripty-

vus (keliantis klausimą, ką ir kaip galėtume paaiškinti, jei negausūs prieškario Lietuvos universitetinės istorikos šaltiniai taptų nuoseklios analizės sudedamąja dalimi).

2. Negausioje prieškario Lietuvos istorijos mokslo teorinių metodologinių orientacijų tyrimų bazėje nestinga ryškių metodologinio pobūdžio problemų. Tam tikros esamos istorikos raidos prieškario Lietuvoje traktuotės vertos kritinės peržiūros. Lietuvos istorikos poslinkiai sunkiai identifikuojami platesniame europinės istorikos sklaidos žemėlapyje. Neturint platesnio probleminių svarstymų lauko ir istorikos analizės tradicijos, pirmiesiems bandymams būdingi tam tikri ribotumai, kartu ir tai, kad tyrimams sunkiai pavyksta įveikti tą metodologinį slenkstį, kurį V. Kavolis vadino *poleminiu šališkumu*.
3. Dviejų istorikos tradicijų atsišakojimas, tolesnė raida nėra tolygus procesas, kuris neaplenkė ir Lietuvos: tokių autorių kaip E. Bernheimas, Ch. Seignobosas ir Ch.-V. Langlois ir jų veikalų populiarumas Lietuvoje neturėtų sudaryti pernelyg greito įspūdžio, kad Lietuvos istorikų bendrija (ar bent tam tikri jos atstovai) nesugebėjo peržengti šios studentams istorikams skirtos vėlyvojo istorizmo idėjinės profesionalizacijos mokyklos teorinės bazės. Ankstyva A. Voldemaro ir L. Karsavino, profesorų, dėsčiųsių teorines metodologines istorijos disciplinas LU / VDU, kritika istorijos metodo vadovėlių autoriams yra būdinga ir iliustratyvi, kalbant apie universitetinės istorikos išteklius prieškario Lietuvoje. Filosofinei istorikos šakai arba vadinamajai kritinei istorijos filosofijai, kurios raiška neaplenkė ir

¹¹⁴ Žr. Lasinskas P. Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete (1922–1940), p. 137–149. Tam tikrų abejonių neišsklaido ir 2009 m. 100 egz. tiražu pasirodžiusi monografija, žr. Lasinskas P. Levo Karsavino fenomenas. Vilnius, 2009, 216 p.

¹¹⁵ Atkreiptinas dėmesys, kad Rusijoje jau pradėta rašyti istoriko ir istorijos teoretiko receptijos istorija, žr. Свейников А. В., Степанов Б. Е. История одного классика: Лев Платонович Карсавин в постсоветской историографии // Классика и классики в социальном и гуманитарном знании. Москва, 2009, с. 332–360.

Lietuvos, teko savotiška metodologinės stagnacijos įveikos funkcija.

4. Vien žvelgiant į Lietuvos universitete (VDU) dėstyty istorikos, istorijos metodologijos kursų kontekstą, prieškario Lietuvoje galima užčiuopti neabejotiną istorijos filosofijos ir istorikos formų įvairovę. Lygia greta gyvavo ir klasikinė istorijos filosofija, ir istorijos metodams skirta istorika, specialioji pagalbinių istorijos disciplinų metodologiją ir metodiką apimanti istorikos subdisciplina, taip pat filosofškai orientuota istorika. Šias istorijos filosofijos ir istorikos atmainas nėra paprasta integruoti vienoje teorinėje konstrukcijoje, nors tai ir būtų įvairios teorinės metodologinės istorijos supratimo variacijos. Tai reiškia, kad prieškario Lietuvoje plėtoti istorijos filosofijos variantai netraktuojami griežtai tik kaip viena ar kita istorikos atmaina, kurios atsirado XIX a. antroje pusėje. Tai gali būti savotiškas komplimentas prieškario Lietuvos istorikams.
5. Istoriografijoje populiarią A. Voldemaro kaip politiko ir visuomenininko, *galėjusio tapti ryškiu mokslininku*, traktuotę, pasitelkiant Lietuvos istorikos, istorijos mokslo raidos vaizdinį, galima supprobleminti. Tyrimuose vis dar dominuoja politizuotas A. Voldemaro vaizdinys, neskiriant dėmesio įvairiems jo idėjų ir akademinės veiklos kontekstams. Pavyzdžiui, ilgai nekreiptas dėmesys į A. Voldemaro studiją „Universitetas ir mokslas“, kurios trečias skyrius priskirtinas istorikos svarstymų sričiai. Kadangi tai buvo pirmoji tokio pobūdžio pastanga prieškario Lietuvos universitete, prasminga labiau į tai atsižvelgti, ypač istorikos tyrinėjimuose. Net fragmentiškas žvilgsnis į A. Voldemaro 1925–1926 m. skaitytą *Istoriškojo žinojimo teorijos ir metodologijos* paskaitų ciklą, A. Voldemaro priklausymą H. Berro 1925 m. įkurto *Tarptautinio sintezės centro* istorinės sintezės sekcijai (taip įsiterpian tarp ryškių to meto Europos istorikų, sociologų ir filosofų), leidžia grįsti mintį, jog A. Voldemaras buvo viena įdomiausių prieškario Lietuvos istoriografijos ir, žinoma, istorikos asmenybių.
6. J. Totoraičio ir L. Karsavino, kaip profesorių, dėsciusių istorijos teorijos ir metodologijos disciplinas LU / VDU studentams, istoriografiniai vaizdiniai, ypač žvelgiant istorikos tyrimų požiūriu, nėra pakankami. Nors daugiau ar mažiau aišku, kad pirmasis profesorius įkūnijo istorijos metodo vadovėliuose plėtotos istorikos formos diegėjo *explicite* reputaciją, o L. Karsavinas buvo linkęs kurti tam tikrą apmąstytą kritinės istorijos filosofijos ir klasikinės istorijos filosofijos sambūvį vienoje *daugingoje vienovėje*, vis dėlto, žvelgiant iš tyrimų situacijos, tiek vienu, tiek kitu atveju šiandienos tyrimams lieka svarbių probleminių klausimų.
7. Žvilgsnis į prieškario Lietuvos istorikos formas, su jos plėtojimu susijusias asmenybes, jų specialiuosius kursus universitete aktualina mintį, kiek ir kokių istorikos formų, tekstų ar kitokių istorikos išraiškų turime šiandieninėje Lietuvoje. Tačiau tai jau klausimai kitam tyrimui.

HISTORIK IN PRE-WAR LITHUANIA. RESEARCH SITUATION AND PROBLEMATIC QUESTIONS

Aurelijus Gieda

S u m m a r y

Theoretical and methodological reflection in the 20th century Lithuanian historiographic tradition was not particularly strong. In a sense, it is also illustrated by the fact that the attention dedicated to relatively scarce theoretical-methodological sources of the science of history of pre-war Lithuania remains minimal to this day.

The article addresses the issue of the major sources of the theory of history in pre-war Lithuania; it characterises contemporary research situation and formulates certain problematic questions for contemporary research. It also shows that Lithuania did not escape the European processes of division of *Historik* (into a tradition of *textbooks of historical method* and a philosophically-oriented branch of *Historik*), which began at the end of the 19th century. The theoretical-methodological courses of the basics of history first introduced at the *University of Lithuania* in the 1920s covered both the issues of historical method (Jonas Totoraitis) and the issues of philosophical justification of history as a science (Augustinas Voldemaras, Lev Karsavin). Special

attention is paid to the type of contemporary research with a focus on the factors and circumstances that prevent a more adequate study of the theoretical-methodological situation of the science of history in pre-war Lithuania. A classical author of late historicism and a methodologist of German history Ernst Bernheim and his works are seen as one of the most prominent theoretical-methodological schools followed or favoured by most of historians in pre-war Lithuania (the popularity of the works by the aforementioned author in the then Lithuania is revealed). Nevertheless, the theoretical-methodological potential of historiography of pre-war Lithuania did not limit the paradigm of late historicism. Lithuanian historiography made an attempt to cross the threshold of knowledge that was mandatory to students at that time. The article reveals the methods how it was put to life. Questions are also raised, the answers to which would bring us closer to a more authentic understanding of the theoretical-methodological situation of the science of history in pre-war Lithuania.

*Įteikia 2014 04 19
Parengta skelbti 2014 05 12*